

MEDENİ HUKUK CEPHESİNDEN AHMET CEVDET PAŞA

(1822 - 1899)

Ord. Prof. Ebül'ulâ Mardin

B) *Mecelleyi tedvinin geçirdiği devreler:*

BİRİNCİ DEVRE

Mecelleyi tedvine başlamasından Bursa valiliğine kadar

Cevdet Paşa nokta-i nazarını Meclis-i Vükelâda kabul ettirdikten sonra kendi riyasetinde teşkil olunan Mecelle Cemiyetinde senelerdenberi aziz bir ümniye telâkki ettiği Medenî Kanunu hazırlamağa başlamış ve H. 1286 da Mecellenin mukaddimesile birinci kitabını ve bu bapta yazılan mazbatayı Meclis-i Vükelâya takdim etmişti.

H. 1286 da Mecellenin ikinci kitabı olan (*İcare*) de hazırlanmış ve 6 Zilkade 1286 tarihinde iradesi alınmıştır.

Sadaret tezkeresinde bahsi geçen tay ve tehirde, vaktin Şeyhülislâmı Hasan Fehmi Efendinin tesir-i mahsusı olup halbuki Mecellenin ihtiyar ettiği hüküm, asrın ihtiyacına daha uygun bulunduğu göre vâki muhalefetin Cevdet Paşaya karşı tefevvuk daiyesinden ileri gelmiş olduğu tahmin olunabilir.

Encümen icarenin vefat ile münfesihi olup olmaması meselesini de «*Derdest-i bahs-ü mütalâa*» bularak hazırlanan kitaba buna dair bir hüküm ilâvesini de sonraya talik etmiştir.

İşte bu talik ve tehirde hem Mecelle ve dolayısıyla Cevdet Paşa ve hem de memleketin yüksek maslahatı müteessir olmuştur. Bu noksanı cebir ve telâfi için devletçe vakit vakit nizamname, kararname, kanun-u muvakkat neşredilmiş, tatbikattaki tezebzüp ve teşevvüsten halk çok zarar görmüştür. Cevdet Paşaya bu yüzden yapılan hücumların efkâr-ı umumiyyede bıraktığı tesirler çok derindir.

İşaret olunan noksanı Cevdet Paşanın tereddüdüne, korkaklığına, kendisinin maruf tâbirinden cür'et alarak «*def'i leyvin*» siyasetine, çekingen meslekine, halktan âzamî ihtirazına hamledenler çoktur. Bu satırları yazan bile otuz beş sene Fakülte kürsüsünde bu noksanı tenkit etmiş, ihtilâflı şu mühim meselenin Mecellede nasıl meskût kalabileceğini,

Cevdet Paşanın memlekete bunu nasıl revâ gördüğünü, her fırsatta söylemiştir. Halbuki bu eseri yazmak için yapılan araştırmalarda ele geçen arz tezkeresi isbat ediyor ki noksana sebebiyet veren Mecelle Cemiyeti, Cevdet Paşa değil, Meşveret Encümenidir. Merhumun aziz hâtırası önünde bir daha eğilerek alenen af dilerim.

Malûm olduğu veçhile icar akti Hanefî mezhebinde âkitlerden birinin ölümü ile münfesih olur. Halbuki Malîki ve Şafîî ve Hambelî mezheplerinde bu yüzden akit münfesih olmaz, ölene mirasçısı halef olur. Son üç mezhep imamları icarenin ivazlı bir akit olduğunu nazara alarak bey'i gibi bunun da âkitlerin ölümü ile nihayet bulamayacağı mütalâasındadırlar. Hanefî imamları ise nikâh aktine benzeterek ölümle hitama erer, derler. Herhalde medenî bir kanun, icarın âkitlerden birinin ölümünden müteessir olup olmayacağını tasrih mecburiyetindedir. Nasıl ki yeni kanunumuz Borçların 265 inci maddesinde: «*müstecirin vefatı halinde gerek veresesi, gerek mucir, bir sene veya daha uzun müddetli icarlarda, kanunî mehillere riayet şartile, en yakın vakit için bilâtaazminat akdin feshini ihbar edebilirler*», diye bir hüküm sevketmiş, aktin mucirin ölümünden değil, yalnız müstecirin ölümünden müteessir olacağını kabul eylemiştir. Keza hasılat icarında da 291 inci madde hükmünce müstecirin vefatında «*gerek mirasçuları, gerek mucir altı aylık kanunî mehillere riayet şartile icarın feshini ihbar edebilirler*» diye bu şekil icarın da müstecirin ölümü yüzünden fesholunabileceğine dair sarîh bir hüküm sevketmek zarureti hiss olunmuştur. İşte bu da gösteriyor ki mesele kanunda meskût bırakılıp geçilebilir bir hâdise değildir. Mecelle bu ölüm sebebiyle infisah veya adem-i infisah veya sübutu hakkı fesih şıklarından birini ihtiyar etmemiş bulunmasından dolayı halk çok sıkıntı çekmiş, mahkemelere müracaatla masraflar etmiş, kâh haklı ve kâh haksız çıkmıştır. Çünkü 17 Rebiülevvel 1264 tarihli Kontrato Nizamında bu hususa dair bir sarahat yoktur. 11 Recep 1284 tarihli Kontrato Nizamnamesi ise 7 nci maddesile mutasarrıf veya müstecirden birinin ölümü halinde icar aktinin infisahını kabul ediyordu. Yalnız müstecir müteaddit ise, birinin vefatı onun hissesi hakkında aktin infisahını müeddi oluyordu. Mucirin ölümünde ise peşin alınmış bedel-i icar varsa ölümden sonraki zamana ait olanı, terekesi iade ediyordu. 15 Nisan 1290 tarihli İcra-ı Akar Nizamnamesinin 27 nci maddesinde de «*tarafeynden birisinin yahut ikisinin dahi vefatı vukuunda varisleri anlar makamına kaim olup rizalarile mukavelenameyi fesih veya ipka edecekleri, amma yalnız tarafeynden birinin vuku-u vefatı icarenin infisahını dâva ederse istima olunmayacağı*» yazılı idi. 5 Nisan 1298 tarihli muaddel İcra-ı Akar Nizamnamesinde ise bu hükümler büsbütün tay edilerek hâdisenin mukadderatını tanzim,

umumî hükümlere bırakılmıştı. Halbuki Mecellede sevkedilmek istenilen hükmü Meşveret Encümeninin tehir etmesi üzerine, Mecellenin Hanefî fikhî esasına dayandığı nazara alınarak, kanunun ruhunu tatbik suretile 1298 - 1329 tarihine kadar otuz seneyi mütecaviz bir müddet âkitlerden birinin veya ikisinin vefatı halinde mutlak surette icarenin infisahını kabul cihetine gidilmişti. Şubat 1329 tarihli kanun-u muvakkatin 17 nci maddesinde «*ne mucirin ve ne de müstecirin vefatı ile icar münfesih olmaz ve hükm-ü mukavele bilâharç devam eder*» sarahatle bu bapta Hanefî fikhından vazgeçilerek Maliki, şafii, Hanbeli fikhındaki ademi infisah hükmü ihtiyar edilmiştir ki Medeni Kanunumuzla Borçlar Kanununun yürürlüğe girdiği tarih olan 1926 ya kadar bu hüküm devam etmiştir. Devamına işaret ettiğimiz hükmün halkın ihtiyacını ne derecelerde tazyik etmiş olduğunu yeniden işarete lüzum görmüyorum. (Bahsi geçen 27 nci madde Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmıştır. İstanbul Belediye müzesinde mahfuz lâyihasına bakınız).

H. 1287 de Mecellenin üçüncü kitabı olan (*Kefalet*) hazırlanmış ve 18 Muharrem 1287 tarihinde İradesi alınmıştır.

1287 de Mecellenin dördüncü kitabı olan (*Havale*) de hazırlanmıştı. 16 Muharrem 1287 ve 6 Nisan 1287 tarihini taşıyan bu kitaba ait Mecelle Cemiyeti Mazbatası epeyce çetin müzakerelerin muhassalasıdır. Hanefî imamlarından nisbeten zayıf sayılan imam-ı Züferin reyine istinaden Mecellenin 692 nci maddesinin yazılmış olmasını bir takım bedhahlar dedikodu vesilesi ittihaz etmişler ve bir fincan suda hayli fırtınalar koparmışlardır. Meselelerin inceliklerinden bihaber olan halka avamfiribane telkinler yapıyor ve başta Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi olmak üzere Cevdet Paşanın tâbirine göre «*seyy-i ülemada bulunan cehele güruhu*» propaganda sahasında tezvirler, muğalâtalarda bulunarak muhiti idlale çalışıyordu. Hanefî imamlarından zayıf telâkki olunan bir imamın reyini ihtiyar etmek bu kadar gürültülere sebebiyet verirse Hanefî mezhebi haricindeki imamlardan istiane kim bilir memlekette ne durumlar ihdas edecekti.

Esasen efkâr-ı umumiyeden çok yılan Cevdet Paşa kime ne diyeceğini şaşırılmıştı. Bu tesvilât nasıl önlenebilecekti? (*Kezubi*) diye tavsif ettiği Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendinin Meclis-i Vükelâda tenkitlerine, tarizlerine padişahı iz'aç ve tasdi' derecesine varan şirretliklerine nasıl karşı durulacaktı? Kezubünün durmadan, dinlenmeden her vükelâ içtimasında arkadaşlarına hatalı bir yola girildiği ve Vükelâ Meclisinin vazifelerine tecavüz edildiği yolundaki ilkaatını hükümsüz bırakmak nasıl mümkün olacaktı? O, mütemadyen bu mevzu üzerinde işliyor, sarayla Bab-ı Âli arasında mekik dokuyordu. Kanaatine göre, Mecelle Cemiyeti

adliyeye değil de Bab-ı Fetvada çalışsaydı hiç böyle zayıf kavillere dayanarak madde mi tedvin olunurdu? Ah bu Cevdet Paşa, nalıncı keseri gibi hep kendi tarafına yontuyordu. Her fırsatta vazifesini genişletmeğe bakıyor, hükmün asrın maslahatına uygunluğunu kendi reyi ile takdire kalkışıyordu. Haksızlığı böyle meydanda iken ne yapıp yapıp kuvvetli mantıkile arkadaşlarını idlâl ve iğfal ederek böyle zayıf imamların sözleriyle kendi muzmarını tahakkuk ettirmeğe çalışıyordu. Buna nasıl göz yumulabilirdi? Meclis-i Vükelâda Şeyhülislâm bir bostan korkuluğu mu idi? Fetvasında nakil, mehaz göstermekten bile vareste tutulan bu yüksek makam nasıl olur da fıkıh sahasında Adliye Nezaretinin rehberliğini kabul edebilirdi? Bu, makamı istihfaf değil de ne idi? Zaten vaktile ders okuttuğu sırada mahut azılı yobazları da yine bu Cevdet tahrik ederek dersi yarıda bırakmağa kendisini mecbur etmemiş miydi? İlk neş'etindenberi istirkabına uğradığı bu adamın tecavüzlerine daha ne kadar tahammül edecekti? Kaldı ki asrın maslahatını tayin ve cemiyete tebliğ hükümetin hakkı idi, Cevdet Paşa ve arkadaşları bu ciheti resen nasıl tayin ve takdir ediyorlardı? Bu yalnız kendisini değil, koca bir hey'et-i vükelâyı bile istihfaf idi. İşte Cevdet Paşa merhum böyle hasmane hissiyat ile muhat şiddetli bir mukavemet karşısında büyüğe küçüğe hak ve hakikati anlatmağa çalışıyor ve âdeta aslanın ağzından lokmasını almağa uğraşıyordu.

Fransız sefirinin aleyhteki mütevali müracaatlarından zaten bizar olan Sadriâzam Âli Paşa, Cevdet Paşaya uyararak böyle bir işe giriştiğine çoktan pişmandı. Artık medenî kanun meselesi bütün mânasile medreseye düşmüştü. Her gün Mecelle vesilesile sağında solunda esasen sevmediği, hoşlanmadığı sarıklılara dert anlatmak Paşaya pek ağır geliyordu. Devletin bu kadar hayatî meseleleri arasında sanki başka bir iş yokmuş gibi imamı Ebû Yusuf, imamı Züfer ihtilâflarile mi uğraşacaktı? Halbuki Fransa Code Civil'i tercüme edilip neşrolunmuş olsa idi bu mesele çoktan bitmiş, tarihe karışmış olacaktı. Şimdi ise her kitap bitip geldikçe ihtilâf yeniden canlanıyor, her kafadan bir ses çıkıyordu. Ne zaman saraya gitse Sultan Abdülâziz, hocası Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendiden duyduklarını anlatıyor, Cevdet Paşa aleyhindeki şikâyetlerinden, siayetlerinden bahsediyordu. Ve bu suretle vekil-i mutlakının meseleye dikkat nazarını çekmek istiyordu.

Biçare Cevdet Paşa Meclis-i Vükelâda arkadaşları arasında artık müsteskal bir duruma düşmüş, sevdikleri zevat bile kendisinden yüz çevirmiş, Sadriâzam da müzakerelerde çin-ü cebin göstermeğe başlamıştı. Bahusus Rumeli Demiryolları inşaat müteahhidi Hırş'in o sırada alevlenen meselesi de ortalığı kasıp kavuruyordu. Birçok paraların arada dön-

düğü şayi idi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı sıfatile Cevdet Paşa bu yolsuzluğa karşı mukavemeti vazife icabı sanıyordu. Kendisi için tek bir teselli noktası kalmıştı: Âli Paşa tesir altında iş görür bir adam değildi, seciyesi sağlamdı. Fransa elçisi ile dostluğu pek ziyade ise de ana her işte ram olamıyacağı da muhakkaktı. Fıkıhtan iktibas suretile medeni bir kanun tedvinine kendisi de nihayet taraftar olmuştu ve ilk hazırlanan kitapları da pek beğenmişti. Fakat acaba Âli Paşa, Cevdet Paşasız da bu işin görülebileceğini düşünemez miydi? Sarıklıların kahrını çekmeği göze aldıktan sonra hiç olmazsa Cevdet Paşanın adı etrafında kopan gürültülerden kurtulmayı bir kâr sayamaz mıydı? İşte bütün bunları sezen, düşünen ve oturduğu nezaret koltuğunun çatırdadığını pekâlâ hissedilen Cevdet Paşa hasımlarını kahretmek için bütün kuvvetile elindeki kaleme sarılıyor, müdellel esbab-ı mucibe mazbataları hazırlıyor, İmam-ı Züferin hal şeklini arkadaşlarıyla beraber neden dolayı tercih ettiklerini uzun uzadıya yana yakıla anlatmağa çalışıyordu. Maamafih vazife tecavüzü, takdiri tek başına yapma keyfiyeti gibi isnatları hükümsüz bırakmağa yarar bir tedbir olmak üzere de dördüncü kitaba ait lâyihayı Sadarete takdim etmeden bir nüshasını Makam-ı Meşihate göndererek âdeta istizan ve istiftada bulunuyor ve kendilerine nüshalarını dağıttığı «zevat-ı fuhamın» da hususî mütalâalarını alıyordu.

16 Muharrem 1287 tarihini taşıyan mazbatanın Sadaret makamına takdiminden sekiz gün sonra yani 24 Muharrem 1287 de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa azledildi ve İmam-ı Züfer kavline istinat eden Mecellenin 692 nci maddesinin, İmam-ı Âzam ve İmam-ı Ebû Yusuf ve İmam-ı Muhammedin muhalefetine karşı kabul edilmiş bir hüküm olduğundan dolayı Meclis-i Vükelâca meselenin yeni baştan Cemiyet-i İlmiyede tetkiki lüzumuna karar verildi. (Kitabül Havale) ve mazbata bu suretle «taraf-ı valâ-i cenab-ı meşihatpenahî» ye gönderildi. Vâkıa Cevdet Paşanın azlını müteakip Mecelle Cemiyeti Adliye dairesinden Bab-ı Fetvaya nakledilmiş ve riyasetine Meclis-i tetkikat-ı Şer'iyeye âzasından Gerdankıran Ömer Hulûsi Efendi getirilip Cemiyete yeniden Halil ve Yunus Vehbî Efendiler âza olarak alınmış idi. Fakat «İmam-ı Züfer reyini tercihten» çıkan meseleden tedehhüş eden Cemiyet meflûc bir hale gelmişti. Uzun müddet bu meseleyi tetkikte âtil kaldı. Nihayet işi leh ve aleyh bir neticeye isal etmeden nüfuzuna imkân bulamadığı «muamele-i asrın istizahı marazında», «canib-i seniyyülcevanib-i hazret-i meşihatpenahî» den «istifsar» da bulunmağı ihtiyata ve Şeyhülislâmın Vükelâ Meclisinde müdafaa ettiği teze uygun bulmuş ve «cevab-ı âli» de «muamele-i asr-u zaman kavli-i İmam-ı Züfere muvafık bulunduğu» be-

yan edilmiş olduğu cihetle, maddenin olduğu gibi ipkasını karar altına almıştır.

692 nci madde yüzünden çıkan bütün bu gürültüler, aziller, redler, iadeler, yeni baştan tetkikler hep Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendinin ihtirasından ileri gelmiştir. Zayıf bir imamın kavlini kuvvetli imamların kavillerine tercihte isabet olamayacağı ve asrın icaplarına uygun düşecek hal şeklini tayin ve takdir, memlekete karşı mesuliyet deruhte eden hükûmete ait bir vazife olup salâhiyeti ilmî meseleleri inceleme olan bir cemiyetle resinin buna müdahale edemeyeceği iddiası, senelerdenberi toplanan kinleri, hirsicahları gizliyen bir nikaptı. Cevdet Paşa menkûp bir hale getirildikten sonra aynı Şeyhülislâm İmam-ı Züferin reyini asrın ihtiyacına uygun bulmuş ve bu yolda bir karar verilmesini Mecelle Cemiyetine âdeta emretmiştir. Esasen yeni şeklile bir «meclis-i bendegân» halini alan cemiyet te Şeyhülislâmın sözde irşadile âmil olarak maddenin ipkasını teklife cür'et edebilmişti.

Mecelle Cemiyetinin bahsi geçen maddeyi ipka mazbatası üzerine keyfiyet Meclis-i Vükelâda yeniden bahis mevzuu olarak ortada durumu işkâl eden bir mani ve müzahim kalmadığına binaen (Kitabül Havale) kabul edilmiş ve 8 Zilkade 1287 tarihli Sadaret tezkeresile vâki arz üzerine İradesi istihsal olunmuştur. Hasan Fehmi Efendi bu tarihte de Makam-ı Meşihati işgal etmekte bulunduğu cihetle, acaba arkadaşları, İmam-ı Züfer kavlini ihtiyardan neş'et eden mahzurların on ay içinde ne suretle bertaraf olunduğunu merak edip kendisinden sormuşlar mıdır ve böyle bir suale kendisi nasıl bir cevap bulabilmiştir? Bunu bilmeğe tabiatile imkân yoktur. Fakat yiğit lâkabı ile anıldığından çok muhtemeldir ki bu değişmeyi arkadaşları lâkabının icaplarına hamlederek sual iradını bile zâit bulmuşlardır.

1287 Şevvalinde Mecellenin beşinci kitabı olan (Rehin) de cemiyetçe hazırlanarak Sadaret makamına takdim olunmuştur.

Cevdet Paşa merhum, azline takaddüm eden günlerde, bu kitabı oldukça hazırlamış ve yazdığı müsveddeler kısmen de tebyiz olunmuş idi. Yalnız rehnin son bahisleri olan akdin hükümlerinde bir eksiklik kalıp kalmadığını hakkile mürakabeye vakit bulamadan, tepeden inme kabilinden, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırlığından ve aynı zamanda Mecelle Cemiyeti reîsliğinden azledilmişti. Doğru yazı yazabilmekten bile âciz bulunan yeni şeklindeki Mecelle Cemiyeti ise bu nazik işi kavramak ve bütün yazılan hükümleri istikra süzgecinden geçirerek hazırlanan kitabı mükemmel bir hale getirmek kudretinden mahrumdu. Ortada yazılmış, kurtarılmış bir kitabın bulunması âdeta bir nimet sayıldı ve derhal benimsenerek az zamandaki mesainin böyle güzide bir kitabı vücuda getir-

meğe kifayet ettiğini muhite isbat eylemek hevesine düşüldü. Cevdet Paşasız da Mecelle nehcine uygun bir kitap yazılabileceğini herkese tasdik ettirmek istenildi ve bu yüzden arada rehnin en mühim hükmü unutuldu.

Malûm olduğu veçhile evvelki hukuk rehin müessesesi için esaslî üç hüküm nazara almıştır:

1 — Fekke kadar mürtehinin rehin üzerinde hapis hakkı vardır.

2 — Mürtehin, rehnin bedelinden hakkını istifada sair guramadan ahaktır.

3 — Mürtehinin elinde merhunun taaddi ve taksirsiz telefî borcun sukutunu müeddidir.

Bu son hüküm rehinde vukuu tasavyur olunan pek çok hâdiselerle ilgilidir. Bu hüküm bulunmaksızın yazılacak rehin kitabı şüphesiz ki noksandır: Mecelle şarihleri bu hükümle alâkâlı bütün ihtimalleri lâhikalar halinde şerhlere ilâve ederler, Nasıl ki muhterem hocam Mecelle şarihi küçük Haydar Efendi merhum da bu işre ittiba etmiş, telef yüzünden borcun sukutuna dair olan hükümleri 741 inci maddede lâhika halinde uzun uzadıya izah ve tafsil eylemiştir[87].

Cevdet Paşa merhum tekrar Mecelle Cemiyeti reisliğine geldiği zaman gördüğü şu çok mühim noksanı Mecellenin onuncu kitabı olan (Şirket) te bir vesile bularak «dal bilişare» yolu ile ve kendisinin kullanmakta zevk duyduğu tâbiri veçhile «ekini belli etmiyecek» tarzda telâfi etti. Filhakika Mecellenin 1108 inci maddesinde «*dayin-i müteşariklerden biri kendi hissesi için medyundan rehin alıp ta yedinde rehin telef olsa müşariki andan hissesine düşen miktarı tazmin ettirebilir. Meselâ münasafaten müşterek olan deynin miktarı bin kuruş olup ta kendi hissesi için beş yüz kuruşluk bir rehin alsın ve yedinde bu rehin telef olsa deyn-i müşterekin nisfı sakıt olacağından dayin-i diğer kendi hissesine ait olan iki yüz elli kuruşu ana tazmin ettirebilir.*»

Cevdet Paşa merhum, Mecelleyi tedvin için verilen karardan bir sene sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırlığından azlile Bursa valiliğine tayin ve müteakiben bu vazifeden de affolunmuştur. Merhum idbarım İstanbulda Fransa elçisi bulunan mösyö Bourée'nin aleyhe olan propagandasına hamletmekte, yani azlin âmillerinden biri olarak bunu göstermektedir. Filhakika Sadrâzam Âli Paşa nezdinde mösyö Bourée'nin bu mevzu üzerinde çok işlediği ve Cevdet Paşa tarafından başlanan işin neticelenmemesini istediği tarihçe sabittir.

Diğer bir âmîl olarak ta başta Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi bu-

[87] Bak. Dürerülhükâm Şerh-i Mecelletil Ahkâm: İkinci tabı, cild 2, sah. 333.

lunduğu halde ilmiye ricalinin yine Mecelle yüzünden bitmek tükenmek bilmiyen dedikodularını göstermektedir. Bu dedikodulardan merhumun hakikaten bunalmış ve maruf tâbirle «iki cami arasında kalmış bir bina-maz»a dönmüş olduğu da muhakkaktır. Yetiştığım ihtiyar hocalardan bu yolda birçok mesmuatım vardır.

Üçüncü bir âmil de Hirş meselesindeki sert mukavemetidir[88].

[88] «Berveçhibâlâ Âli ve Fuat Paşalar yekvücd olup sair vükelâ dahi ikisinden birine müstenit ve müntemi olduğu cihetle hey'et-i içtimaiye-i vükelâ makam-ı yekciheti ve ittifakta kaim idi. Eğer çî Âli Paşanın etrafındaki dalkavukların her biri bir perdeden dem vurup gamz ve siayet ile bu saz-i ittihadı bozmağa çalışır ve Bahriye Nazırı Mahmut Paşa dahi o sulara dolaşır ve Âli Paşanın nemek-i meclis-i musahabeti olan Mısırlı Kâmil Paşa ise lâyenkatı Şûra-i Devlet riyasetini tahsil için uğraşır. Lâkin Fuat Paşa bu rabıta-i ittihadı tutup Âli Paşa dahi andan ayrılmazdı. Muahharen Fuat Paşa kalp hastalığından fevt olucak kanun-u devletin âhengi bozuldu, Âli Paşa mastabe-i nüfuz ve ikbalde yalnız kaldı. Rıtlı-gıran-ı-ikbalı hazmedemez oldu. Eshab-ı nifak-u şıkkak meydan aldı (Kit'a limuharririlfakir).

Bezm-i meyde kusura bakma sakın

Âlem-i ab başka âlemdir.

Mey-i ikbalî hazm eden amma

Meşrebimce sahîh âdemdir.

Mithat Paşanın Avza-i nabeca ve atvar-ı hutfüruşanesi birinci derecede ağır görünüp eğerçi Fransız ve İngiliz elçilerine müntemi ve müstenit ise de Âli Paşanın frenklerce nüfuz ve itibarı daha ziyade ve alehusus ol vakit İstanbuldaki elçiler içinde en nüfuzlu bulunan Fransız elçisi Bourée ile dostluğu fevkalâde olduğundan Mithat Paşayı Şûra-i Devlet riyasetinden azlettirerek valilikle Bağdada gönderdi. Nöbet Şirvanizade Rüşü Paşa ile fakire geldi. Fakat Şirvanizade pek ziyade müdahin olup Âli Paşaya yaltaklanarak yakayı kurtardı. Fakir daima vezâif-i memuriyetime ait hususata hasr-ı vakit eyleyüp zatıyat ile asla uğraşmaz idim. Ve Âli Paşaya az bir müddet olsun hocalığım olduğu cihetle hatırıma riayet eylerdi. Lâkin bazı ashab-ı agrazın (bu meyanda Fransa elçisini de kasetmektedir, müsveddede «lâkin Fransız elçisi» cümlesini yazmışken, çizmiştir) siayetle teveccühat-ı kalbiyesine noksan gelmişti.

Cevdet Paşa merhum bu meseleye maruzatında da şöyle temas etmektedir: (Rumeli Demiryollarına mütealîk Hirş meselesini uzun uzadıya anlattıktan sonra) «..... ve Mabeyn-i Hümâyun başkitabetine haylice mebalîğ taahhüt etmiş olduğu sonradan öğrenildi. Davut Paşa çakerhanelerine dahi gelip işin ehemmiyetinden bahsile kullarını da iknaa çalışmış idi. Kulları ise nece yıllar Meclis-i Âli-i Tanzimatta bulundum. Bu misillü mukaveleler hep elimden geçti. Umur-u Nafiaya dair olan mukavelelerden para almak gerek kullarının, gerek ekser rüfekamın hatırlarına bile

Merhuma göre hakikî âmîl budur, diğerleri bunu gizlemek için birer bahanedir. Herhalde bu azil merhumu çok müteessir etmişti. Kazaskerliğini vezarete tahvili sırasında ilmiye rütbesi sebebiyle aldığı arpalığın bedeli olarak kendisine kayd-ı hayat şartile tahsis olunan şehri yüz lira maaşla yüz üstü kalmasından pek üzülmüş ve gücenmişti[89]. «*Vezir azlolunursa maaşsız kalır, Kazasker vazifesinden ayrılırsa gine arpalığını alır, binaenaleyh mazul vezir malî durumunu ıslah için yüz suyu döker, kazasker ise, müemmen maişetile nikbet devresinde de haysiyetini, istiklâlîni korur*» yolundaki muhakemesini her vezaret teklifinde ileri süren ve ilmi rütbesinin vezarete tahvilini de ancak bu şartla kabul eden Cevdet Paşayı vak'alar çok geçmeden mülâhazalarında haklı çıkarmıştı. Padîşahtan, Valide Sultandan ihsan, hediye olarak aldığı altın çıkınlarını harcetmeyip ölümü anına kadar olduğu gibi muhafaza zâfını gösteren müşarünileyhe, hatırı sayılır bir maaştan mahrumiyeti müeddi azl ile indirilen darbenin ne kadar incitici ve ezici olduğunu tasrihe lüzum olmasa gerektir. Nitekim Cevdet Paşa bir buçuk sene süren bu menkûbiyet devresi[90] so-

gelmezdi. O zaman böyle çığır henüz açılmamıştı. Dersaadette bu türlü şeylerde memurine para vermeği iptida ve bu kere Hirs ihdas eyledi. Elhasıl iş pismis kurtarılmış iken kullarının muhalefeti pismis aşa soğuk su katmak gibi bir iş olmuş. İşte o sırada Mecelle telifinden dolayı aleyhinde bulunanların güft-ü güları bahane ittihazolunarak 1287 senesi Muharreminin 24 ünde Adliye Nezaretinden infisalim vukuu ile uhde-i aciziyeye Bursa valiliği tevcih buyuruldu. Çent ruz sonra andan dahi affimle hane-i çakeride ikamet eyliyerek diğer telifat ile mesgul olup kaldım».

[89] «Ol esnada memuriyetimiz müceddeden teskil olunmuş olan Meclis-i Âli-i Hezain âzalıhına tahvil buyurulmuş idüğünden memuriyet-i cedideye devam etmekte iken haliz olduğumuz Kazaskerlik rütbesi ba irade-i kat'iyeye rütbe-i vezarete tahvil buyruldu. Tarik-i ilmiye eshabı, vüzera ve rical-i devlet gibi bol bol paralar kazana-mazlardı. Lâkin ahval-i atiyelerinden emin idiler. Evvel ve âhir zevaretten istinkâ-fımıza sebep bu idi. Binaenaleyh Sultan Abdülâziz Han hazretlerinin emr-i mahsusu mucibince arpalık bedeli olarak kayd-ı hayat şartile şehriye on bin kuruş maaş tahsis edildi ve uhdemize Halep vilâyeti tevcih olunmağla işbu 82 senesi avahirinde Dersaadetten hareketle Halebe vardık». (Tezakir-i Cevdet; cüz 16, yazma nüsha).

[90] Cevdet Paşa merhum bu menkûbiyetinin acısını bir türlü unutamamıştır. Dahiliye Nazırı bulunduğu sırada bütün memurların tercüme-i hallerini kaydetmek üzere bir ahlak sicilli tesisi için teşkil ettiği komisyonun tevzi eylediği sual ve cevap sütunlarını muhtevî matbu varakalardan kendisine gönderilenin «Bulunduğu memuriyetlerden ne esbaba mebnî infisali vuku bulmuştur? Ve hakkında bir taraftan şikâyet vaki olmuş mudur? Ve taht-ı muhakemeye alınmış ise töhmet veya beraatten kangısını intaç etmiş ve ceza görmüş müdür? Ve beraate dair yedinde evrak var mı-

nunda Şûra-i Devlet âzâlığını kabul zaruretinde kalmıştır. O sırada nazırlığın değil, valiliğin bile dununda bulunan bu vazifeden sırası gelip te bahis zorunda kalınca merhumun müsvedde defterlerinde mahvü ispat yolu ile hayli uğraştığı görülmektedir. Hassasiyeti çok üstün olan merhumun izzet-i nefesine indirilen bu darbe pek elim olmuş ve yerli ecnebi hasımlarının teşeffi-i sadır etmelerine yaramıştı. Âli Paşaya karşı olan ve cenazesi önünde bile (hakkım helâl) olsun diyemiyecek derecede devam eden dilgirliğinde bu vak'a çok müessir olmuştur. Cevdet Paşa on altıncı tezkeresinde hakkında reva görülen nankörce muameleyi şöyle anlatır:

«Fransa elçisi Bourée pek ziyade aleyhimde idi. Çünkü Bourée Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dairesinde Fransa kanunnamesi tedris olunmak üzere bir Fransız mualliminin tayin olunması ve mahakim-i nizamiyede Fransa kanunlarının meriyül icra olması arzusunda olup fakir ise mahakim-i nizamiyede düsturül amel olmak üzere Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin telifile meşgul idim. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dairesinde fuhulü fukahadan mürekkep bir cemiyet-i ilmiye teşkil olunarak ilm-i fıkıhın muamelât kısmına ait Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye namıyla bir kitap telifine mübaşeretle ilm-i fıkıhta olduğu gibi müteaddit kitaplara taksim olunmuş ve her kitap tamam oldukça ledel arz balâsı Hatt-ı Hûmayun ile bittevşih tabı ve neşir olunmakta bulunmuş idi. Bu tarik ile Mecellenin dört kitabı tabı ve neşredilmiş ve beşin-

dir?» sualine ait cevap sütununa kendi elyazısıyla verdiği şu cevap bile iltirap ve infialli göstermektedir: «..... İşte bunun cevabı pek güç. Biddefaat vuku bulan azil ve nasıpların esbab-ı mucibesini söyle dursun sahib-i tercüme mevaliden iken iki defa kendisine vezaret ile valilik teklif olunduktan» diye başlayan yazısını şöyle bitiriyor: «..... Tebdil-i tariki iltizam ile hahunahah emsalsiz olarak uhdesine rütbe-i vezaret verilüp Halebe gönderilmiş olmasının ledünniyatı yazılacak olsa bir cilt kitap olur ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaretinin infisali esbabı yazılacak olsa asrımızın tarihine bir bap olur,

İlne nisfennasi adaün İmen

Vülliye! ahkâme hâza in adel

yefkince nâsın nisfî, sahib-i tercümeğe düşman farzolunabilirse de bunlardan ne kadarı insaf ile hakkına razı olup ne kadarı hazım ve kâzm-ı gayiz eylemiş, ne kadarı bigayr-i hakkın beşsi sekva yolunda aleyhine söz söylemiştir bilinemez. Hakikat, muhat-i ilm-i muhit-i ilâhidir.

cisi dahi itmam ile tabyize verilmişti. Fransız elçisinin buna nazar-ı husumetle bakmakta hakkı olsun diyelim, amma vükelâ ve rical-i devlet addolunan bazı müteferniciyno (frenk geçinenlere) ne diyelim ki zeyy-i islâmda oldukları halde ahkâm-ı şer'îye meydana konulup ta mahakim-i nizamiyede Fransa kanunlarının mamulünbih olmamasından dolayı fakire husumet ederlerdi ve daha garibi budur ki zeyy-i ulemada bulunan bir takım cehele ile beraber Makam-ı Meşihatte bulunan Kezubi (çok yalan söyleyen) Hasan Efendi dahi böyle bir fıkıh kitabının Daire-i İlmiyede yapılmayıp ta Daire-i Adliyede yapılmasından dolayı aleyhimize kıyam ederek Sultan Abdülâziz han hazretlerine hayli siayet etmişti. Ol vakit Âli Paşa müstakil bir rey olduğu cihetle eğerçi bu makule esbabın çendan tesiri olmazdı. Lâkin aslimiz anın indinde dahi mültezem olduğundan bu türlü şeyleri bahane ittihaz etmekle 1287 senesi Muharreminin 24 ünde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaretinden infisalimiz vuku ile uhdemize Hüdavendigâr vilâyeti tevcih olundu. Çent ruz sonra andan dahi mazul ve kayd-ı hayat şartıyla muhassas olan şehriye on bin kuruş maaş ile hanemizde ikamet ederek Tarih-i Cevdet'in tahriri ile meşgul olduk.

İKİNCİ DEVRE

Mecelle Cemiyetinin ikinci defa reisliğine gelişinden Maraş valiliğine kadar

Cevdet Paşanın, Adliye Nazırlığından izah edilen sebeplerden dolayı infisalini fırsat bilen rakipleri, tez elden Mecelle Cemiyetini Şeyhülislâm kapısına nakletmişler ve Cemiyete gelişi güzel âzalar ilâve eylemişlerdir. Halbuki bu suretle zayıf teşekkül eden cemiyetin, Mecellenin altıncı kitabı olarak tedvin ettiği (*Kitabül Vedia*) evvelki kitaplara uygun düşmediğinden, her taraftan birçok itirazlar, tenkitler yükselmişti. İşte bunun üzerinedir ki Cevdet Paşa yeniden tahattur edilmiş, tekrar bu vazifeye davetle kendisine Şûra-i Devlet âzalığı tevcih olunmuştur. Merhum bu tevcihi Mecelle Cemiyeti reisliğini yapabilmek için resmî bir memuriyete olan ihtiyaca istinat ettirerek üzerinde fazla durmamaktadır. Maamafih nazırlıktan Şûra-i Devlet âzalığına tenzili hazmedemediğini işrap eden hasbihalleri de yok değildir. Merhum yeniden Mecelle Cemiyeti reisliğine gelişini şöyle anlatır:

«Mukaddema Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin dört kitabı tabı ve neşr olunmuş ve beşincisi olan (Kitabül Rehin) dahi itmam ve tabyiz kılınmış idi. İnfisal-i çakeranemden sonra Mecelle Cemiyeti bab-ı fetvaya naklolunup riyaseti Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye âzasından Ömer Hülûsi Efendiye verildi ve dersam hocalardan birkaç zat dahi Mecelle Cemiyeti âzalığına tayin edildi. Hoca efendiler ise hep ulûm-u aliye (alet ilimleri) ile ömür geçirip fıkıhta (kem bizaâ olduklarından ve içlerinde eli kalem tutar kimse bulunmadığından bu hususta bir işe yarayamayacakları derkâr idi) (kavis içindeki ibare müsveddede çizilerek yerine şu idare ikame edilmiştir.) bızaları olmadığı gibi sâk ve sebk-i kelâm ile muamelât-ı ename âşına olmadıklarından Mecelle Cemiyetine hiç münasebetleri yok idi. Lâkin kezubî Hasan efendi (Şeyhül-islâm) bu türlü dakikaları fark ve temyize muktedir olmadığından her nasıl olursa olsun iş olup biter zanneddi. Cemiyet hemen hazır olan (Kitabül Rehni) temhir ettiler. Bunda bir mühür hakları kaldı. Sonra altıncı kitap olmak üzere (Kitabül Vedia) yı yazdılar. Tabı ve neşr olundukta evvelki kitaplarla mütenasip olmayıp her taraftan itiraza uğradı ve kabul-ü âmmeye mazhar olamadı».

Dördüncü cüz'e ilâve olmak üzere hazırlanan yedinci cüzdeki şu izah tarzı (Mâruzat) adlı eserinde âtideki şekli alır:

«..... ol esnada ise Âli Paşa münharifüll mizaç olup iletî verem olmağla bundan halâs bulamıyacağını Şûra-i Devlet reisi Kâmil Paşa tahkik ederek Âli Paşanın vefatına tarîh bulmağa çalıştığı hafiyen Âli Paşaya haber verildikte yarığâr ve en ziyade sadık-i vefaşiar bildiği zattan bu vefasızlığı görünce fevkalâde keder ederek hemen anın azliyle kullarını Şûra-i Devlet riyasetine getirmeği kurmuş ise de hastalığı ziyade şiddetlenerek artık Bab-ı Âliye ve Mabeyn-i Hümayuna gidüp gelemez olduğundan buna muvaffak olamamıştı. Fakat uhde-i âciziye Şûra-i Devlet tanzimat dairesi riyaseti tevcih ve Mecelle Cemiyeti riyaseti dahi gine kullarına tevcih buyurulmağla hemen altıncı kitap olmak ve mesail-i vedia dahi andan bir bap olmak üzere (Kitabül Emanat) ya-

zılap ekini belli etmeksizin (Kitabül Vedia) toplanarak imha edilmiştir».[91]

[91] (Kitabül Vedia) Cevdet Paşa merhumun tâbiri veçhile «eki belli edilmeksizin imha edilmiş» olduğuna göre kütüphanelerde nüshasına rastlamak mümkün değildi. Sahafalarda, kitapçılarda hiçbir malûmat yoktu. Temas ettiğim kitap meraklısı avukatlar, fıkıhla uğraşmaktan zevk duyan hocalar eserden tamamen bihaber bulunuyorlardı. İstanbulda bulunmayan dostlarıma yaptığım müracaatlar da neticesiz kalmıştı. İstanbul Arşiv Müdürlüğünde bu kitabın arz tezkeresi' ve yürürlüğe konması için sadır olan irade ve takdim olunan matbu nüshaların manzur-u hûmayun olduğuna dair hâmişî ihtiva eden tezkere elde edilmiş ise de, asıl yazma nüsha tabedilmek üzere muameleye konmuş veya fetvahaneye gönderilmiş olduğundan lefler arasında yoktu. Matbu nüsha ise Kütüphane-i Hümayuna konmak üzere sarayca alıkonmuştu. Yalnız dosyada (Kitabül Vedia) nın yerine ikame edilen (Kitabül Emanat) ın asıl yazma nüshası mücellid olarak mahfuzdu. Araştırmalara Ankarada da devam ediyorduk, fakat bir semere alınmış değildi. Yalnız aziz dostum Yargıtay başkanlarından ve seçkin âlimlerimizden Bay Ali Himmet Berki'den şu mektubu almıştım: «Otuz altı sene evvel Kuzat mektebinin son sınıfında iken Cevdet Paşa merhum bulunmadığı bir zamanda Mecelle Cemiyetinin Vedia'ya dair bir kitap yazıp mucibince amel olunmak üzere iradesi istihsal olunduktan ve neşredildikten sonra bu kitap iptal edilerek (Lükata, Vedia, Ariyet) i muhtevi (Emanat) ünvanı altında tekrar yazıldığını işitmiş ve merak etmişim. İptal olunan kitap, matbu olarak aziz dostum merhum Kemal Atıf Beyde varmış, aldım ve baştan sonuna kadar okudum. Yazılış tarzı pek basitti. Maddeler «... şarttır ... lâzımdır» diye devam ediyordu. Silâh idaina ve sahibinin kötü niyetle talebi halinde red caiz olup olmaması gibi nadiren vukubulacak teferruata ait bazı meseleler de yazılmıştı. Gerek yazı, gerek hukuk bakımından beyan san'ati yoktu. Ancak tercümeler, şüphe yok ki aslına mutabıktı. O vakit öğrendiğime göre Cevdet Paşa Merhum yazılış ve mündericat itibarile bu kitabı beğenmemiş ve (Emanat) ünvanı altında (Emanat, Vedia ve Ariyet) in bir kitapta yazılması daha iyi olacağına hey'eti ikna ederek Vedia kitabını iptal ettirip (Emanat) ünvanı altında üç bahis yeniden tanzim olunmuştu. İyi hatırlarım: Vedia'nın üslûp ve tarz-ı beyanı diğer kitaplara benzemiyordu. Eğer öyle kalmış olsaydı Mecelle için bir nakise teşkil edecekti. Kemal Atıf Bey merhuma o zaman lade ettiğim bu kitabı sayın kardeşleri Hazım Atıf Kuyucak'tan sordum. Bütün kitaplarının vefatında Efganistanda kaldığını söylediler. Mahzen-i Evrakta ve hakkâklardaki kitapçılarda bulmak mümkündür zannındayım».

Arşiv dairesindeki arz tezkeresinde matbu nüshaların Padîşah tarafından görüldüğüne dair olan işaretli elde edince kitapların Padîşaha ait kütüphanede muhafaza edilmiş olacağı neticesine vardım. Hükûmetçe verilen imha kararı üzerine Kütüphane-i Hümayundaki nüshalar için, adaba mugayir düşeceği cihetle, imha teklifi

Mecelle Cemiyetinin başına merhum Cevdet Paşayı getirmeğe hükümeti mecbur eden (*Kitabül Vedia*) meselesi konumuzu yakından ilgilleyen ve Cevdet Paşa mecellesile onun iştiraki olmaksızın yazılacak mecellenin nasıl bir şekil alacağını gösteren pek canlı ve vazih, resmî bir delil bulunması itibarile kitabı bulduğum güne kadar mütalâa etmemiş bulunduğum (*Kitabül Vedia*) yı hayli hayli araştırdım. Pek çok güçlükler ile okumak fırsatını bulduğum bu eser yazılış bakımından bildiğimiz Mecellenin tamamen yabancıdır. Kullanılan yazı lisanı, rekiktir. Türkçesi şivemize uygun değildir. Hele bazı maddeler esasen türkçe bilmeyen bir kaleminden çıkmıştır. Maddelerde sık sık garip tâbirlere tesadüf edilir. Sevkolunan maddelerin her biri diğerinden ayrı, bağımsız olmak lâzım gelirken fetva fıkraları yazılıyormuşçasına «kezalik», «bu suretle» diye başlayan maddeler vardır. Fıkhın tek meselesi müteaddit madde halinde kaleme alınmıştır, türkçe lisan kaidelerine aykırı ve ilk tahsilde bulunanlara karşı bile müsamaha, müsaade edilemeyecek derecede yanlışlarla, garabetlerle dolu fıkralara rastlanmaktadır. Baplar fasıllar pek karışıktır. Tasnifte ilmî ve mantıkî intizam ve insicam yoktur. Kitap baştan aşağı belâğattan, feshatten âridir. Yazanlar hükümlerdeki tekerrürün bile farkına varmamışlardır. Cevdet Paşa merhumun kaleme aldığı (*Kitabül Emanat*) ta, kendisine yalnızca bir bap ayrılan Vedia kısmı otuz maddeden tereküp ettiği halde (*Kitabül Vedia*) yetmiş selkz maddedir.

İşaret olunan nakisalardan:

a) *Rekâkete misal*: 767 madde: «*Vediada icabu kabul örf ve âdet-i belde üzere akt-i idai inşa ve icat için sarihan ya delâleten âkideynden sadır ve zahir olan şeydir*». Halbuki Mecelle (*Kitabül Emanat*) ında bunu şöyle ifade eder: 773 madde: «*Sarahaten yahut delâleten icap ve kabul ile ida mün'akit olur.....*».

b) *Türkçe şivemize uygun olmadığına misal*: 769 uncu madde: «*Delâleten icabu kabul idada müstamel olup delâleti zahire olmayan söz ile olduğu gibi fiil ya mukarin-i riza olan sükût ile dahi olur. Meselâ şu*

yapılmamış olduğunu tahmin ile Yıldız Kütüphanesindeki kitapların naklolunduğu Üniversite kütüphanesinde esaslı surette kitabı araştırmak lâzım geldi. Halbuki defalarca aranan taranan bu kütüphane fişlerinde (*Kitabül Vedia*) ya rastlanmamıştı. Kütüphanede Mecellenin bütün kitaplarını muhtevi müteaddit nüshalarından başka, cüz'ü cüz'ü teclid olunarak ayrıca süslü bir deri kılıf içinde muhafaza edilen bir takım da mevcuttu, bu da Mecelle diye fişe işaret edilmisti. Bütün Mecelle fişleri incelenirken nihayet Üniversite Kütüphanesi Müdürü aziz dostum Bay Fehmi Karatay'ın himmetiyle aylardanberi aranan (*Kitabül Vedia*), bahsi geçen bu kılıf içinde cüz'ü halinde mücellid olarak bulundu.

metarı bana ver bende dursun deyip sahib-i vedia dahi verdim dese delâleten ida münakit olur. Kezalik bir kimse metarını bir şahsın yanına bir şey söylemişyere bırakıp olşahıs dahi mukarin-i riza olur surette sükküt eylese ida delâleten münakit olur. Meselâ bir kimse hana dahil oldukta hancıya hayvanımı nereye bağlayayım deyip hancı dahi şuraya bağla demekle oraya bağlasa delâleten hancı kabul etmiş olur».

Halbuki Mecellenin bahsi geçen maddesinde işaret ettiğimiz fıkrayı müteakip şöyle denmektedir: *Meselâ sahib-i vedia şu malı sana ida ettim yahut emanet eyledim deyip müstevda dahi kabul ettim dese sarahaten ida münakit olur. Ve keza bir kimse hana dahil olarak hancıya hayvanımı nereye bağlayayım dedikte hancı bir yer gösterip o dahi oraya bağlasa delâleten ida münakit olur. Kezalik bir kimse malını bir dükkâncının yanına bırakıp gitse ve o dahi sükküt etse ol mal ol dükkân sahibi nezdinde vedia olur. Ve eğer dükkân sahibi kabul etmem diyerek reddetse ida münakit olmaz. Ve kezalik bir kimse malını vedia olmak üzere birkaç kişinin yanına bırakıp gitse ve anlar dahi görüp sükküt etseler ol mal cümlesinin nezdinde vedia olur. Fakat birer birer ol mahalden kalkıp gitseler en sonra kalan kimse hafza taayyünetmekle anın nezdinde vedia olmuş olur. 67 nci maddeye bak.».*

c) Türkçe bilmeyen bir kalemden çıkmış olduğuna misal: 793 üncü madde: *«Bir kimse bir medyunun âhara deyin ikrarını müstemül olup ol medyundan vedia ahzetmiş olduğu temessükü bittalep ol medyuna reddettiği halde ketim ve ihfa edeceği malûm oldukta temessükü imsâk ve ol medyundan men'a salâhiyeti vardır. Amma ol medyun deyni ikrar edeceği malûm olduğu surette temessükü medyundan men'a salâhiyeti yoktur».*

d) Maddelerde sık sık tesadüf edilen garip tâbirlere misal: 787 nci madde: *«Müteaddit menzillerden birini hafza tahsis ile vuku bulan şart itibar ve lügaviyette tayin-i oda ile vâki olan şart gibidir».* Halbuki Mecelle 784 üncü maddesinde bu hükmü şöyle ifade etmiştir: *«... Hanenin diğer odasında hafzettığı surette eğer ol odalar emr-i muhafazada müsavi iseler ol şarta itibar olunmaz ve bu halde vedia telef olsa kezalik zaman lâzım gelmez. Amma odaların biri kârgir ve diğeri ahşap olmak gibi beşinlerinde tefavüt bulunsa şart muteber olup müstevda anı mevrut olan odada hafzetmeğe mecbur olur ve hafızda ol odanın madunu olan odaya koyupta telef olsa zamin olur».*

e) *«Kezalik», «suret-i mezkûrede» diye başlayan maddelere misal: 786 nci madde: «Kezalik muda vediyı bir menzil derununda hırz ve hafızda müsavi olan odalardan muayyen bir odada hafzetmek şartile ida sahîh olup ancak şart lâğvıdır.»*

795 inci madde: «*Suret-i mezkûrede temessük namına olan kimse dâvaya kıyam ettikte derununda isimlerini görmedikçe eda-i şhadetten imtina ettikleri halde tarafından temessükü ancak şuhude göstermeğe müdaa emrolunur*». Son ibare lisan bakımından ilk tahsil halinde bulunanların bile yazamayacakları derecede yanlışır.

f) Fıkıhtaki fek meselenin müteaddit madde halinde kaleme alındığına belirten misal: 791 inci madde: «*Muda vediaı sahibinin talebinde havf-i nefis ya havf-i mal gibi mani-i red olur bir şey mevcut oldukça ol maniin zevali malûm olmadıkça mudanın red ve teslimden imtinaa salâhiyeti vardır. Meselâ bir kimse nezdinde vedia olan kılıcı sahibinin talebi ile teslim ettikte ol kılıçla kendîği veya ahar kimseyi uracağı indinde mütehakuk olsa şu suikasdın zevali malûm olmadıkça retten imtinaa edebilir*». 792 nci madde: «*Suret-i mezkûrede kılıc şu halde ol kimsenin taaddi ve taksiri olmadığı halde zayı olsa zaman lâzım gelmez. Amma ol suikasdın zevali malûm oldukça kılıcı sahibine retten imtinaa salâhiyeti olmamakla reddetmeyip te yedinde zayı olsa kıymetini zamin olur*».

Halbuki Mecellede bu iki maddeye tekabül eden şu madde ne kadar açık ve güzeldir. 794 üncü madde: «*Vediaı sahibi talep ettikte kendisine red ve teslimi lâzım gelir ve red ve teslimin meuneti yani külfeti ve masrafı mudie ait olur ve mudî talep ettikte müstevda vermeyip te vedia telef veya zayı olsa zamin olur. Fakat hin-i talepte vedia uzak mahalde bulunmak gibi bir özürden nâşi vermeyip te telef veya zayı olmuş ise ol halde zaman lâzım gelmez*».

g) *Bapların, fasılların karışıklığı*: Mecellede vedia bir bap ve iki fasıldır. Birinci fasıl İda akti ile ida şartlarına ait meselelerden tereküp eder. İkinci fasıl Vedia'nın hükümlerini ve zamanları gösterir. Halbuki (*Kitabül Vedia*) beş bapır. Birinci bap iki fasıldır. Birinci fasıl Vedia'nın rüknüne tahsis olunmuştur. İkinci fasıl Vedia'nın şartlarına dairdir. İkinci baba Vedia'nın hükümleri konmuştur. Üçüncü bap İda akti yapılırken tarafların ileri sürdükleri şartlardan bahseder. Dördüncü bap Vedia'da zamanı mucip olan sebepleri gösterir. Beşinci bap muda ile vedia sahibinin taaddüdü halindeki hükümlere hasredilmiştir.

Görülüyor ki tasnif fenadır; fasıllar birer bap halini almıştır. (*Kitabül Vedia*) nın fesahat ve belâgat bakımından üryanlığını şimdiye kadar misal olarak alınmış olan maddeler baliğan mabelâğ isbat eder.

h) *Hükümlerdeki tekerrüre gelince*: Meselâ taaddiye tereddüp eden hüküm, taaddiyi tazammun eder surette bahis mevzuu olan birçok hâdiselerde tekrar olunmuştur.

(*Kitabül Vedia*) dan vazgeçildiğini işrap eden Meşihat tezkeresi:

«Maruz-u dayi-i keminelidir ki: Cemiyet-i İlmîyede derdest-i cem'i ve telif olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin kitab-ı sadisi dahi hitam bulmağla leffen arzolundu. Havi olduğu mesail-i fıkhiye hep fukaha-i hanefiyyenin kavli muhtarı olup esbab-ı mucibesinden bahse hacet görülmemiştir. Ve mukaddema tabı ve temsil olunan (Kitabül vedia) bunda münderiç ve bu, andan muğni olmağla balâsı hatt-ı hûmayun-u hazret-i hilâfetpenahi ile tevşih buyurulduğu halde emsal-i sabikası veçhile tabı ve nesri babında emir ve irade hazret-i menlehül emrindir. 19 Zilhicce 1288 Muhtar [92].

Görülüyor ki H. 1288 senesi Cemaziyülâhîrinin sekizinde Şûra-i Devlet âzalığı ile Mecelle Cemiyeti reisliğine getirilen Cevdet Paşa cemiyetin nakletmiş olduğu Bab-ı Fetvada işe yeniden koyulmuş ve Mecellenin altıncı kitabı olan bahsi geçen (Emanat) ı takiben 1289 senesi başlangıcında yedinci kitap olan (Hibe) yi ve sekizinci kitap olan (Gasıp ve İtlâf) ı bitirmeğe muvaffak olmuştur. Kendisinin işe başladığı tarihten 24 gün sonra Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendinin [93] infisali vuku bul-

[92] İmza sahibi olan Muhtar Bey, Osmanlı devletinin 111 inci Şeyhülislâmıdır. Pederi Mekke payeli Mahmud Bey, anın pederi esbak Sadrazam Koca Yusuf Paşadır. «Efendi» denmeyip «bey» denmesi bundan ötürüdür. Halk arasında «Molla bey» diye maruf, İlmîye tarik defterinde «mir Ahmet Muhtar efendi» diye mukayyettir.

112 nci Şeyhülislâm olan «Turşucuzade El Haç Ahmet Muhtar efendi» ile isim benzerliği bir takım yanlışlıklara sebep olmaktadır. Molla Bey 1288 senesi Recebinin 2 nci günü Şeyhülislâm olmuştur. 1289 senesi Ramazanının 4 üncü günü infisal etmiş ve 1295 senesi Rebiülâhîrinin 15 inde ikinci defa Şeyhülislâm olmuştur. Fakat bu sene Zilhiccesinde infisali vuku bularak 1300 Seferinin 11 inci günü vefat etmiştir. Üsküdar'da İnadiye tekkesinde medfundur. Maarif Nazırı Haşim Paşa bu zatın öğrencisidir.

[93] Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi, Osmanlı devletinin 110 uncu Şeyhülislâmıdır. İlginli Osman Efendinin öğrencisidir. Doğum tarihi H. 1210 dur. «Akşehir» şöhretini haizdir. İlk tahsilini Konyada yapmıştır. Fakr-i halli dolayısıyla tahsil devresinde çok sıkıntı çekmiştir. Açılan ruus imtihanında birinci çıktıktan sonra Ayasofya camlinde tedriste bulunmuştu. 1275 Muharreminde ders vekili olmuş ve 1277 de Sultan Abdülâzizin cülusunda padişah hocalığını yapmış bulunması dolayısıyla şöhret ve itibarı artmıştır. Padişahın Mısıra azimetinde maiyetinde bulunmuştu. 1284 te Anadolu ve müteakiben Rumeli kazaskerliğini ihraz eylemişti 1285 Muharreminin 5 inci günü Şeyhülislâm olmuş ve 1288 Recebinin 2 nci günü bu makamdan ayrılmış-

duğu cihetle bu çalışmalarda kendisini müessir surette iz'âç edebilecek hasımların müzahamesinden az çok kurtulabilmiştir. Hasan Fehmi Efen-di-yi Meşihatte istihlâf eden Muhtar Bey ise Mecelle işinin nezaketini kavramış bulunduğundan Cevdet Paşaya elinden gelebilen yardımı esirgemiştir. Cevdet Paşa da kendisi ayrıldıktan sonra husule gelen emr-i vakiin icaplarına mumaşatta bulunarak Şeyhülislâmı araya koymak suretile müzekkeresini sadarete takdim ediyor ve hanefî imamlarının asahh-ı akvalinden ayrılmayıp şahsî takdir ve kanaatlere dayanan tercihlerden çekiniyordu. Bu suretle daha dar bir çerçeve içine giren Cevdet Paşadan maslahata uygunluk bakımından beklenen şahsî şumüllü görüşten maslahat ve memleket mahrum kalıyordu.

Yedinci kitap olan (*Hıbe*) hakkında Sadaret makamına meşihatten gönderilen tezkere ne kadar sönüktür. Halbuki alacağı borçluya redde uğramaksızın yapılan hibenin yahut borçluyu ondan ibranın cevazına dair olan madde vesilesile alacağı temlik müessesesine ait ihtilâflı meselelerden asrın icaplarına uygun hükümler seçilebilirdi. Fakat (*Havale*) kitabında yaptığı tercih yüzünden uğradığı menkûbiyet Cevdet Paşa merhumun mâneviyatını kırmış olacak ki çıkan şu müsait fırsattan istifade cihetine gitmemiştir.

Artık Cevdet Paşa esbab-ı mucibe yazarak işi dağdağaya düşürmekten âzamî derecede sakınmağı kendisine bir meslek olarak seçmiş olduğu cihetle Mecellenin sekizinci kitabına ait olan cemiyet müzekkeresi ve buna dayanan meşihat tezkeresi muhteva bakımından pek sade ve basittir.

Mecellenin bahsi geçen sekizinci kitabının tabı ile uğraşıldığı bir sırada Cevdet Paşa tekrar Cemiyet başından alınarak arzusu hilâfına Maraş valiliğine gönderilmiş ve bu yüzden Medenî Kanunu tedvin işi yine yarım kalmıştır.

Cevdet Paşa bu defakî iş başından uzaklaşma keyfiyetinin sebeplerini uzun uzadıya anlatmıyor, kısaca bu ayrılmayı şu yolda izah ediyor:

«Mahmut Paşa (sadr-ı esbak Mahmut Nedim Paşa) ise o sırada kullarını istirkap etmekte olduğundan Mecellenin

tır. 1291 Cemaziyülâhiresinin 4 ünde tekrar Şeyhülislâmlik makamına gelmiştir. 1293 senesi Rebülâhirin'in 13 üncü günü infisal eylemiştir. 1294 senesinde Medine-i Münverede ikamefe memur olarak 1298 de vefat etmiştir. Cennetül Bakıyde medfundur.

Eserleri: Riyaz-ı Hakaniye, Levamî-i efkâr, Ahkâm-ı mer'ıye, Azıziye ve Şerh-i Yusufiye, ikisi matbu, diğerleri gayri matbu beş adet imtihan risalesi Arapça Divan'ı Es'ar, türkçe ve acemce bazı manzum âsar ve daha birçok risalelerden ibarettir. (Bak. Ebül'ulâ Mardin: İlimiye Salnamesi; s. 601).

sekizinci kitabı (*Gasıp ve İtlâf*) tab olunmak üzere iken 1289 senesi availinde Cebelibereket ve Kozan dağları dahil olmak üzere Mahmut Paşanın muhtesat-ı gayrimakulesinden olan Maraş valiliği uhde-i çakeraneme tevcih olundu... Bağdat valiliğinden bilistifa infisali vuku bularak dersaadete gelmiş olan Mithat Paşa Sadrazam olunca evvel be evvel Mahmut Paşanın muhtesatı ilga olunduğu sırada Maraş valiliğinin dahi ilgası dahi lâzım gelmekle on sekiz gün Maraşta valilik ettikten sonra İslahiye ve Hassa tarikiyle hareket ve Gâvur dağının o cihe-tinde görülen bozuk işler tesfiye olunarak Bilâna ve andan İskenderuna gelip posta vapuruna rakiben dersaadete avdet eyledim. Şirvanîzade mukaddema Mithat Paşa aleyhinde çok sözler söylemiş iken Bağdatta iken anın adamları vasıtasile kendisine arz-ı hulustan hali değılmış. Binaenaleyh bu kere Mithat Paşa makam-ı sadarete geldikte Şirvanîzadeye muhip ve müteveccih oldu. Kulları o türlü ihtiyatlarda bulunmamaş olduğundan Mithat Paşa taraf-ı çakeriye müteveccih değıldi ve zaten Mecelle telifine ehemmiyet vermezdi. Lâkin ecnebi avukatların alkışlarına muttali olmakla beraber Bağdat müftisinden dahi senasını işitmiş ve böyle hem islâm nezdinde hem de ecnebiler indinde makbul olan bir eserin itmamına merak ettiğinden kullarını Meclis-i Vükelâya idhal etmedi ise de Mecellenin itmamını emretti. Binaenaleyh bab-ı âlide Mecelle Cemiyeti için bir oda tahsis olunarak kulları da hemen Mecellenin sekizinci kitabını tabettirip dokuzuncusunun (*Hacir, İkraha, Şûf'a*) telifine devam etti». (Tezakir-i Cevdet; cüz'ü 7).

Cevdet Paşanın Maraş valiliğine kadar devam eden çalışma devresinde Şûra-i Devletteki vazifesi sùrî mahiyette kalarak bütün dikkatini Mecelleye ait işlere teksif etmiş bulunduğu için bu devre Medenî Kanunu tedvin bakımından pek verimli olmuştur. Merhumun yukarıda işaret ettiğimiz ihtiyatlı mesleği ve rakibi Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendinin bu sırada sahneden uzaklaşmış bulunması kendisine daha asude bir çalışma temin etmiştir. Vâkıa o sırada Sadrazam bulunan Mahmut Nedim Paşanın mütelevvin ve müteredit durumu bir üzüntü nüvesi teşkil ediyorsa da Cevdet Paşa yüksek kabiliyeti, müstesna zekâsı, hasımlarını müdara hususunda az kimseye nasip olan mümtaz dirayetile işi idareye muvaffak oluyordu. Fakat Mahmut Nedim Paşa icraatında gittikçe azı-

tıyor, ele avuca sığmıyor, artık onu merhumun tâbiri veçhile «*def'i ley-yin*» ile yola getirmek güçleşiyordu. Çarünaçar bazı noktalarda gösterilen mukavemet sadrâzâmı şüphelere sevk ederek asabiyetini tahrik etmiş, mâruf tâbirile çileden çıkarmıştır. Cevdet Paşa arada çıkan bu ihtilâflardan teşeüm etmekle beraber tavsiyelerinin «*bigarazane ve halisane*» olduğunu düşünerek ve sadrâzâma yaptığı değerli hizmetlerinin nazara alınacağını ümit ederek müteselli olmağa çalışıyordu. Fakat bu kadar dikkate, itinaya rağmen korkulan şey gene vukua geldi. Günün birinde Cevdet Paşa ansızın Maraş valisi oluverdi.

Mecelle Cemiyeti başından gene ayrılmanın mukadder olduğu anlaşılıyordu. Senelerce süren didinmelere rağmen bu hayırlı iş her nedense başırlamıyordu. Merhum, Tezakir-i Cevdet'in 17 ncisinde bu yüzden uğradığı inkisar-ı hayale şöyle temas eder:

«Mecellenin sekizinci kitabı itmam olunmağla tab ettirmek üzere iken 89 senesi availinde Cebelibereket ve Cebeli Kozan dahil olmak üzere icat olunan Maraş valiliği uhdemize tevcih olundu. Çünkü Mahmut Paşaya haylice mümaşaat ve icraatına muavenet ettim ise de pek namakul olan esfârına muhalif reyde bulundum. Muvafakat ve muhalefetim gayet halisane ve bigarazane ise de Mahmut Paşa bana gücendi ve hakkımda şübuhata düştü. O sırada Bağdat valisi Mithat Paşa dahi onun makul olmıyan evamirinden naşi istifa ederek dersaadete gelmek üzere idi. Mahmut Paşa ise kendisine karşı doğruca söz söyleyecek zevatı İstanbuldan def'i ve ihraç etmek kaydında bulunduğundan bizi dahiberveç-i bâlâ Maraş valiliğiyle acaleten İstanbuldan çıkardı. Maraşa azimetimiz esnasında Mithat Paşa dersaadete gelip uhdesine Edirne vilâyeti tevcih olunmuş ise de müteakiben sadrâzam olacak şekil ve hududu namalûm olan Maraş valiliği ilga olunarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye âzalığı ve Mecelle Cemiyeti riyasetile dersaadete davet olundum. Binaenaleyh nezr-i mevlevî üzere 18 gün Maraşta valilik ettikten sonra avdetle dersaadete geldim. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin müessisi olduğuma mebni âzalıkla dairelerden birine devamım tensip olunmayıp ancak bab-ı âlide Mecelle Cemiyeti için bir oda tahsis kılındı ve Mecellenin itmamı emrolundu. İşte ol vakit Mecellenin sekizinci kitabını da tab ettirdim ve dokuzuncu kitabını telife devam ettim.»

ÜÇÜNCÜ DEVRE

Maras dönüşünden Yanya valiliğine kadar

Mithat Paşa merhumun Mecelleye karşı gösterdiği hususî alâka dolayısıyla içtima mahalli bab-1 fetvadan bab-1 âliye nakledilen Mecelle Cemiyetinde Cevdet Paşa, kendisini daha serbest bulmuş ve bu devrede hazırlanan Mecelle kitapları ilk devredeki gibi mucip sebeplere dayanmak ve asrın yenilik sadadındaki icapları nazara alınmak suretile kaleme alınmıştır. Mecellenin dokuzuncu ve onuncu kitapları, ihtiva ettikleri hükümler bakımından pek zengindir.

Başbakanlık arşivinde yaptığım bütün araştırmalara rağmen dokuzuncu ve onuncu kitaplara ait arz tezkerelerini bulmak müyesser olamamıştır. Yalnız dosyada dokuzuncu kitabın arz tezkeresi bulunmadığına dair bir pusla vardı. Bahsi geçen kitapların yürürlüğe konulabilmesi için alınması zarurî olan iradeler nasıl oluyor da bab-1 âlide bir iz bırakmamış bulunuyordu? Halbuki Mecellenin matbu nüshalarında dokuzuncu kitap olan (*Hacir ve İkraah ve Şûfa*) nın 16 Rebiülâhir 1290 ve onuncu kitap olan (*Şirket*) in 16 Cemazielâhir 1291 tarihinde iradeye iktiran ettiği yazılı idi. Bu tarihlerde südur eden bütün iradeleri gözden geçirdim, işaret olunan tarihlerin bu kitaplara ait matbu nüshaların manzur-u hümayun olduğuna dair başkitabet tarafından arz tezkerelerine yazılan hâmişlere ait tarihler olduğunu anladım. Şu halde iradelerin bu tarihlerden çok zaman evvel sudur etmiş bulunduğunu kabul lâzımdır. Bu nasıl olmuştur? Hakiki irade tarihile tabı tarihi arasında geçen müddetteki hâdiselerin hukukî mukadderatı nasıl tayin olunmuştur? Nezaket ve ehemmiyeti derkâr olan bu cihet Cevdet Paşa gibi dikkatli bir zatın nazarından nasıl kaçmıştır? Kendisi Mecelle kitaplarının tabına çok yakından nezaret ediyor ve bundan âdeta bir zevk duyuyordu. Onuncu kitabı Maarif-i Umumiye Nazırı olarak imza ettiğine göre fazla meşguliyeti belki tab işiyle yakından uğraşmasına mâni olmuştur diyelim. Fakat dokuzuncu kitap için bu mülâhaza da varit değildir. Araştırmaları daha etraflı yapmak lüzumunu hissettim. İstanbul müftülüğünde mahfuz fetvahaneye kayıtlarına da müracaat ettim. Nihayet bu iki kitabın Şeyhüslâm tarafından resen arzedilmiş olduğu neticesine vardım. Zaten Şeyhüslâm Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendi merhumun sadarete gönderdiği tezkerede iradenin alındığından bahsediyor ve mer'iyete giren kitabı göndererek bab-1 âlice iktiza eden muamelenin yapılması ve gönderilen kitabın fetvahanede muhafaza edilmek üzere iadesi lüzumuna da işaret olunuyordu. Bab-1 âli bu iş'arın zevkine varamamış ve iradeyi kaydetmeksizin kitabı Divan-ı Ahkâm-ı Adliyeye göndermekten ve tabı neşri esbabını

istikmale çalışmaktan başka bir şey yapmağa lüzum görmemiştir. Neden sonra bu iradeler aranmış, gene farkına varılmaksızın dosyaya arz tezkeresinin bulunamadığına dair pusula konmuştur.

Kadim an'aneye göre, Şeyhülislâmlar fıkhıta ihtilâflı meselerde nâsa erfak ve asrın maslahatına evfak gördükleri eyimme kavillerini resen arzederek iradesini alırlar, müftiler, kadılar fetvaları, hükümleri artık o yolda verirlerdi. Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendinin mücerret Cevdet Paşa ile muhasede ve mükâberesi yüzünden bu salâhiyetin bab-ı âliye intikalini anlaşılan Şeyhülislâm Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendi merhum muvafık görmeyip makamının haiz bulunduğu resen arz salâhiyetini hâdiselerde kullanmıştır. İmamlardan birinin kavlini tercih keyfiyetini bir mesele haline ifrağ eyliyen Meclis-i Vükelâdan bu suretle işin geçmemesini ihtimal ki Cevdet Paşa da halü maslahata uygun buldu. Zira Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaretinden azlini müeddi olan Meclis-i Vükelâ müzakereleri ve Hasan Fehmi Efendinin bu baptaki kahir zaferi kendisinde derin tesirler, kinler, infialler bırakmıştı. Kaldı ki böyle bir yolun tutulması uzaktan Mecelleye ait işleri tahkikten halî kalmıyan rakibi Hasan Fehmi Efendiye mühim bir darbe olacağı gibi Vükelâ Meclisine de Mecelle Cemiyeti bab-ı fetvaya bağlamanın böyle neticelere de meydan vereceğini nazikâne ihsas etmiş bulunacaktı.

Şeyhülislâmın kadim an'anede mevcut bulunan şu resen arz salâhiyetini h. 1293 Kanun-u Esasisi de teyit etmiştir. Meşrutiyetin ikinci defa ilânından sonra da bu kanunun esaslı surette tadil olunan maddelerinden biri olan muaddel 29 uncu maddenin son fıkrasında da: «Şeyhülislâm muhtac-ı müzakere olmıyan mevaddı doğrudan doğruya arz eder» sarahti mevcuttur. Şeyhülislâmın gayri mektup hükümlerde imamların kavillerinden biri yerine diğerini ikame için imam-ı müslimine yapacağı arzın müzakereye muhtaç bir keyfiyet telâkki edilemeyeceği de aşikârdır. Nasıl ki bu kitapların tarihlerinden kırk küsur sene sonra da Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi merhum Ahkâm-ı gayri mektubedeki bu kabil meseil-i hilâfiyenin birkaçında tercih olunan kavli resen arz ile iradesini almıştır. Bunlardan biri bir adamın gaipliğinden ve nafaka tahsilinin taazzüründen dolayı zevcenin talebile nikâhın fesholunacağı yolunda Maliki, Şafii, hassaten Hambeli mezhebinden mülhem olan hükümdür.

Hayri Efendi merhumun bu kabil meselelerde resen arz ile irade almasına kabinedeki arkadaşları itiraz etmiş ve bu hareket teşri meclislerinin vazifelerine tecavüz mahiyetinde telâkki edilerek gerek hükümet ricali arasında ve gerek ittihat ve terakki umumî merkezinde hayli dedikoduları dâvet eylemiştir.

Memleketimizde aile hukukuna ait hükümlerin henüz o sırada Me-

celle gibi mektup bir halde bulunmamış olması itibarile fetvahanece müftabih olan bir kavil yerine diğer bir kavli ikamenin teşri meclislerinin kanun vazı hakkına bir tecavüz olamayacağı ve böyle bir itirazın ancak Mecelle gibi mektup hükümleri tadile müncer olacak hususları arz ile irade alınması halinde varit olabileceği yolundaki müdafaaya muarızlarca kıymet verilmemişti. Şeyhülislâm Hayri Efendi merhuma karşı İttihat ve Terakki Umumi merkezinin çıkardığı müşkülâta ve icraatını baltalamak için ihtiyar eylediği mukavemet mesleğinde bu resen irade istihsali keyfiyetinin de az çok tesiri olsa gerektir. Meşihat tezkeresi.

«Canib-i sami-i hazret-i vekâletpenahiye; Maruz-u dai-i keminelidir ki: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin cem'i ve tertip olunmuş olan kitab-ı tasii beraber olan mazbata ile huzur-u şevketmevfur-u hazret-i hilâfetpenahiye ledelarz balâsı mübarek hatt-ı hümayun-u meyaminmakrun-u cenab-ı tacidariyle tezyin ve tevşih buyurulmağla leffen takdim-i suy-u samileri kılındı. Kitab-ı mezkûrun dahi emsali veçhile muamele-i lâzimesi icra olunduktan sonra nüsha-i asliye-i mezkûrenin mezkûr mazbata ile beraber fetvahanede hafzettirilmek üzere savb-i dcizaneme iade ve isra buyurulması babında emir ve ferman hazret-i menlehül emrindir.» 13 Muharrem 1290. Ahmet Muhtar.

Başkanlık Arşivi dosyasında onuncu kitaba ait olarak şu kayıt vardır: *«Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin şirkete dair olan onuncu kitabının irade-i seniye-i hazret-i padişahiye iktiran eylediği hakkında daire-i meşihatten makam-ı sami-i sadaret-i uzmaya 20 Muharrem 1291 tarihli ve 101 numaralı tezkere ile iş'ar vukubulduğu tahkik olunmuştur».* 18 Eylül 1333. Mühür (Hazine-i Evrak-ı Bab-ı âli. Ve gene dosyada Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kitabının şu tezkeresine tesadüf edilmektedir: *«Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin kitab-ı tasii mübarek hatt-ı maalinukat-ı hazret-i padişahi ile tevşih buyurularak irsal kılındığı ifadesine dair olup ahkâm-ı adliyeye havale buyurulan tezkere-i aliye-i cenab-ı fetvapenahi üzerine dairece icabı bilicra mezkûr tezkere-i aliye ve kitab mevki-i icraya iade ve isra kılındı.»* 28 Cemaziülevvel 1290. Mühür (Kitabet-i Divan-ı Ahkâm-ı Adliye).

Mecellenin dokuzuncu kitabının matbu nüshaları takdim olunduğuna dair olan sadaret tezkeresi:

«Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin bu kere dahi tabı ve temsil olunan dokuzuncu kitabının nüsha-i müteaddidesi irsal-i suy-i valâları kılındığı beyanile tezkere-i senaveri terkim olundu efendim. 15 Rebiülahir 1290». M.

İrade-i Seniye

«*Hamepira-i tazim olan işbu tezkere-i samiye-i sadaretpenahileri maal-i âlisi rehin-i ilm-i âcizî olmuş ve mezkûr nüshaların tevkif kılınmış olduğu muhat-ı ilm-i sami-i vekâletpenahileri buyurulduktan ol bapta emir ve ferman hezret-i veliyül emrindir. 16 Rebiülâhir 1290*».

Mecellenin matbu nüshalarında irade-i seniye tarihi olarak gösterilen tarih işte bu irade tarihidir.

Mecelle'nin onuncu kitabının matbu nüshaları takdim olunduğuna dair Sadaret tezkeresi:

«*Cemiyet-i mahsusası marifetile cem'i ve tertip olunan Mecelle-i Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin bu kere tabı ve temsil ettirilen şirkete müteallik onuncu kitabının nüshası madudesi irsali suy-i valâları kılındığı beyanile tezkere-i senaverî terkim olundu efendim. 15 Cemazielâhir 1291*».

M.

İrade-i Seniye

«*Reside-i dest-i tazim olan işbu tezkere-i samiye-i asaneleri maal-i-âlisi rehin-i iz'an-ı acizî olarak nüshâ-i mezkûre tevkif kılınmış olmağla ol bapta emir ve ferman hazret-i veliyül emrindir. 16 Cemazielâhir 1291*».

Mecellenin eldeki matbu nüshalarında irade-i seniye tarihi olarak gösterilen tarih işte bu irade tarihidir.

Cevdet Paşa merhum bab-ı âlide bu suretle çalışmağa devam ederken devlet erkânile daima temas imkânını bulabiliyor ve bu yüksek zevat ta onun ilme, görgüye istinat eden isabetli rey ve mütalâalarından faydalanıyordu. O sırada Şûra-i Devlet reisi Yusuf Kâmil Paşa tedavi edilmek üzere Mısıra gidip yerine Savfet Paşa vekil olmuş ve Sadrâzam Şirvanizadeyi istihlâf eden Serasker Hüseyin Avni Paşanın askerî işlerdeki kudret ve meharetine rağmen mülki işlerdeki acemiliği Cevdet Paşayı müsteşar-ı devlet haline getirmiştir. Bu müstesna duruma resmî bir şekil vermek icap ettiğinden 1291 senesi Seferinin 17 sinde Şûra-i Devlet riyaseti vekâleti, muavinliğe tahvil ile müceddeden ihdas olunan Şûra-i Devlet riyaseti muavinliğine Cevdet Paşa tayin olundu. İşte bu sırada Mecellenin onuncu kitabını bastırdı. Onbir ve onikinci kitaplarına ait çalışmalarını da bitirdi. Fakat Akşehirli Hasan Fehmi Efendi 1291 senesi Cemazielâhiresinin dördünde yeniden Şeyhülislâm olmuş ve eski hatıralar tekrar canlanmıştı. Cevdet Paşanın ne yapıp yapıp Cemiyeti bab-ı fetvadan alarak bab-ı âliye götürmesi yeni Şeyhülislâmı tahrik ve iğzap-

tan hâli kalmamıştı. Vâkıa Cevdet Paşa bunu bir oda değiştirme gibi gösteriyor ve cemiyetin gene makam-ı meşihate merbut kaldığını ileri sürüyordu ve bunu isbat sadadında da onbirinci kitap olarak hazırlanan (*Vekâlet*) i makam-ı meşihate tez elden takdim etmişti. Şeyhülislâmın malûm olan hassasiyet ve tesvilâtının ve bab-ı âli tavsit edilmeksizin yapılan arzlardan neş'et eden infialinin daha başlangıçta önlenebilmesi için böyle bir müsaraaate lüzum görüldüğünden Hasan Fehmi Efendi makama gelişinin onuncu günü Mecelle Cemiyeti namına şu mazbatayı almıştı:

«Komisyon-u acizanemizde cem'i ve tertip olunmakta olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin onbirinci kitabı olan Kitab-ı Vekâlet dahi bu kere reh-in-i hitam olarak nüsha-i mübeyyazası leffen takdim-i huzur-u sami-i meşihatpenahileri kılınmış olmakla sabıka veçhile nüsha-i mezburenin mübarek hatt-ı hûmayun-u şevketnumun-u cenab-ı hilâfetpenahî ile tezyin ve tevşih buyurulduğu halde tabı ve neşri babında emir ve ferman hazret-i menelhül emrindir. 14 Cemaziyelâhir 1291 ve 10 Temmuz 1290.»

Ahmet Cevdet

Esseyid Halil

Seyfettin

Esseyid Ahmet Hulûsi

Esseyid Ahmet Hilmi

Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi mazbatada işaret olunan «*sabıka veçhile*» muamele yaparak mazbata ve kitabı doğruca saltanat makamına arzlemeyip birinci meşihatinde itiyat ettiği veçhile arza, sadaret makamını tavsit etmiştir.

Cevdet Paşa bu tarihten üç ay sonra, yani 1291 senesi Ramazanında Mecellenin onikinci kitabı olan (*Sulh ve İbra*) yı da Şeyhülislâm Efendiye takdime muvaffak oldu. Hasan Fehmi Efendi henüz bu mazbatayı sadarete göndermeden Cevdet Paşa bu sene Ramazanının yirmi üçünde gene anı olarak, yani kendisine haber verilmeksizin, işgal etmekte bulunduğu Şûra-i Devlet riyaseti muavinliği ilga ve Yanya vilâyeti valiliğine tayin suretile üçüncü defa olarak Mecelle Cemiyeti reisliğinden uzaklaştırıldı. Gene ortalıkta neler dönmüştü? Bunu, Cevdet Paşa da dahil olduğu halde, kimse bilmiyordu. Acaba Hasan Fehmi Efendi ağır mı basmıştı? Fakat Şeyhülislâm hiç renk vermiyor, çünkü çin-ü cebin göstermiyordu. Acaba Hüseyin Avni Paşaya bir şeyler mi söylenmişti? Ne gibi sebepler gösterilerek Sadrâzam tahrîk ve iğzap edilmişti? Hüseyin Avni Paşa hemen her gün reyinden istifade ederken böyle muhitinden kendisinin uzaklaştırılmasına nasıl razı olmuş ve buna katlanabilmek için nasıl bir tazyike maruz kalmıştı? Buna akıl, sır erdirmek kabil değildi. En karışık ve güç muammaları lâhzada halleden Cevdet Paşa bütün zekâsını, dikkatini tek-sif ettiği halde bir türlü bu muammayı halledemiyordu. Şu teb'id kendisini tasvir edilemez derecede bir bühtü hayret içinde bırakmıştı. Kış

mevsiminin en şiddetli soğuk günlerinde kendisini ailesinden ayrı olarak Yanyaya göndermekte fena bir niyet bile sezilebilirdi. Fakat yiğitliğe halle gelmesin, rakipleri bir teşeffi vesilesi bulmasın diye bu tevcihten memnun görünmek lâzımdı ve bu memnunluğu muhite yaymak ta icap ediyordu. Şu kadar ki Mecelle kitaplarını böyle bir düzineye iblâğdan ve memleketi Medenî Kanuna kavuşturmak için atıldığı sonsuz mesai deryasında selâmet sahilini gördükten sonra başarılması artık gün meselesi olan bu hayırlı işin yeni baştan yüzüstü kalmasına nasıl tahammül edecekti? Lâkin kazaya rızadan başka ne yapabilirdi? Kitaplarında çok defa tekrar edegeldiği veçhile «*Bakalım Hüda ne eyler, ne eylerse güzel eyler*» diye teslimiyet gösterip Yanyaya gitmekten başka tutulacak yol yoktu.

Bu mevzua taallûk eden ve merhumun bu yüzden duyduğu acıları, elemeleri ifade ve işrap eyliyen şu mânalı hasb-ı halini Tezakirinin 17 nci cüz'ünden aynen nakletmeği faideli buldum:

«*Şirvanîzadenin azlinde mesned-i sadaret serasker Hü-yin Avni Paşa uhdesine tevcih buyuruldu. Seraskerlik dahi sadarete ilhaken anın uhdesinde kaldı. Sultan Abdülâziz Han hazretleri kendisini asıl fesat başı olan Avni Paşaya teslim etmiş oldu. O esnada Şûra-i Devlet reisi Kâmil Paşa namizaç olarak tebdil-i hava zımında Mısır'a gitmekle yerine Savfet Paşa vekil nasbolmuştu. Avni Paşa ise fünun-u askeriyede mahir olduğu halde umur-u mülkiyede malûmatı olmadığı gibi bu yolda muktedir bir müsteşarı dahi bulunmadığına mebni 91 senesi Seferinin on yedisinde Şûra-i Devlet riyaseti vekâleti muavinliğe tahvil ile müceddeden ihdas olunan Şûra-i Devlet riyaseti muavinliği uhdemize tevcih buyuruldu ve riyaset vezâifi kâmilen uhde-i fakire verildi. Bab-ı âlide sair umur-u dahiliyeye ait olan işlerin dahi mercii idim. Muahharen Kâmil Paşa dersaadete geldi ise de henüz tashih-i mizaç edemediği cihetle riyasetin yalnız ünvanı anın üzerinde olup vezâif-i riyaset kâmilen fakire muhavvel idi, Ol esnada Mecellenin onuncu kitabı tamam olmağla anı tabı ve neşrettirdim. Bادهu on bir ve on ikinci kitaplar dahi itmam olunarak tab ettirilmek üzere iken hilâf-ı memul olarak sene-i mezbure Ramazanının yirmi üçünde Şûra-i Devlet riyaseti muavinliği ilga ile uhdemize Yanya vilâyeti tevcih buyuruldu.*

Avni Paşa daima fakirin muavenetinden izhar-ı memnuniyet eylemekte ve bunu gıyabımızda dahi kendi mü-

teallikatına söylemekte iken bağıteten İstanbuldan def'i-
mize kıyam etmesinin sebebini ol vakit anlayamadım. Mahrem-i esrarı olan bazı zevat ile görüştüğümde anlar
dahi Sadrâzam sizden pek hoşnuttu bu tebeddüle sebep
ne oldu, aranızda mucib-i mübayenet ve beynunet olacak
bir sebep hâdis oldu mu deyu benden sordular. Ben ise
İstanbulun ahvalinden usanmış olduğum cihetle memuri-
yet-i cedidemden memnun idim ve eğerci valilerin maaş-
ları epeyce tenezzül edip ol vakit Yanya vilâyetinin şeh-
riye maaşı dahi otuz bine tenezzül etmiş ise de kayd-ı
hayat ile ba berat-ı âli mutasarrıf olduğum şehriye on
bin kuruş maaşına dahi başkaca alacak idim. Bu dahi
bana kifayet edebilirdi. Fakat kış ağzı olup bu mevsim-
de evlâdü ayalimizi Yanyaya götürmek müşkül idi. Bi-
naenaleyh çoluk ve çocukla gidilebilecek bir vilâyete
tahvil-i memuriyetimi istida etmek üzere Avni Paşanın
konağına varıp kendisile görüştüğümde ben bunu açmaz-
dan evvel kendisi «çocukları birlikte götüreceksin»
dedi «götürmek isterdim lâkin mevsim müsait değil»
dedim «sakın götürme senin orada memuriyetin üç ay
kadardır, nihayet üç buçuk ay sonra buraya celbolunur-
sun» dedi «pek âlâ» dedim amma bu sözüne pek mâna
veremedim. Meğer bab-ı âlide vücudumuz kendisince mül-
tezem olduğu halde bu kere Sultan Abdülâzîz Han
hazretlerini hal etmeğe karar verip bu hususta ise fakir-
re emniyeti olmadığından üç ay zarfında rekiz-i zamiri
olan cinayetın icrası kendisince mukarrer olduğundan mu-
vakkaten bizi Yanyaya def etmiş ve muzmar-i zamirini
icra ettikten sonra bizi gene İstanbula getirecek imiş. Bu-
ralarını Sultan Abdülâzîz Hanın hal'inden sonra kendi
lisanından işittim.» [94]

[94] Yanya valiliğinin Cevdet Paşa merhum üzerinde bıraktığı intibai tenvire
medar olacak şu vesikayı buraya aynen almağı fâideli buldum: «... Bervech-i balâ
Yanya memuriyetimizin sebeb-i aslısı kimsenin malûmu olmadığından beynennas ki-
mi Cevdet Paşa ile sadrâzâmın araları bozulmuş ve kimi Kâmil Paşa riyaset unu-
runda müstakil kalmak üzere muavinliği ilga ettirmekle Cevdet Paşa ana muğbe-
rülhatır olmuş yollu havadis müntesir olmuştu. Yanyaya vardığımda Kâmil Paşa-
nın havass-ı mensubanından ve Dıvan-ı Ahkâm-ı Adliye âzasından Mehmet Beyefen-
dinin bu hususa dair bir mektubu gelmekle ana cevaben yazılan mektubun sureti

Cevdet Paşanın bu üç aylık vaide tamamen inanmış olduğu Yanyaya gittikten sonra da gayriresmî olarak Mecelle Cemiyeti işlerle uğraşma-

bu mahalde ityan kılınır. Yanyadan cevapname: Sadık Paşa hazretlerinin reis paşa efendimiz hazretleriyle mülakatında gûya bendelerinin zat-ı hazret-i riyasetpenahiye muğberülhatır olarak bu tarafa azimet eylemiş olduğumu ifade eylemiş olmasına dair ve halbuki hasebül kader vuku bulan infisal-i acizden dolayı zat-ı hazret-i riyasetpenahinin müteessif olduğuna nazaran teveccühat-ı kâmilelerinin hakk-ı çakeride berdevam olduğunu mübessir olarak 6 Zilkade sene 1291 tarihi ile müverrah ve rengin ibarat ve lâtif tevsihat ile müzeyyen ve müvesşeh bir kıt'a keremname-i Inayetaleme-i hukukperverileri gurre-i Zilhiccede dest-i ihlâsa vüsul buldu. Ve reis paşa efendimizin hakk-ı çakeride berkemal bildiğim ahasın-ı anzar-ı mün'imanelerinin devam ve istimrarını temin ve hüsn-ü teveccüh-ü kerimanesinin bakasını teb-yin etmekle mucib-i memnuniyet-i azime oldu.

Müşarünleyh hazretlerine ihlâs ve ubudiyetim pek eskidir. Şimdiye kadar kendilerinden dalma lûtufta ve iltifatta gördüm. Çakerleri dahi kendilerini sahihan gücendirecek halü kalde bulunmadım. Bu kere vuku bulan tebeddül-ü memuriyet-i abidanem mukadderat-ı ilâhiyeden olarak bundan dolayı kimseye gücenmek lâzım gelmez. Fakat bidayet-i emirde bu tebeddülün canib-i riyasetten neş'et eylediğine dair bazı havadıs şayi olmuştur. İşte Sadık Paşa hazretleri dahi bundan dolayı öyle bir zan ve şüpheye düşmüş olmak gerektir. Halbuki müteakiben o havadisi tekzip eder şayialar mesmu olmakla sonradan o dahi tashih-i itikat etmiştir, zannederim. Bendeleri ise ne buna vücud verdim ve ne de ana inandım. Hemen meslek-i maruf-u acizanem olduğu üzere yolculuğa hazırlandım. Bu tebeddülün esbabı ne olduğunun taharrisine mukip ve mütehalik olmadım. Kendimce buna lüzum dahi görmedim. Zira bunun esbab-ı sahihasını bilmek bendelerince olsa olsa tarihe kayd için lâzım olacaktı. Halbuki bu misillü hususatta iptida yekdiğere münakız rivayetler işidilir, hakikat-i hal ise sonradan anlaşılır. Bu cihetle esbab-ı sahiha taharrisinde isticâl bir nev'i abesle istigâl gibi görülür. Binaenaleyh o misillü gönül yorgunluğundan azade olarak kalkıp bu tarafa geldim, şimdi dahi ifa-i vazife-i memuriyet ile mesgulüm.

Burada cendan kabil-i hitap adamlar yok olsa bile yeni gelmiş olduğum cihetle müterakem işler çok, sanma ki yalnız nümune-i meclis-i bikara olan bezm-i insains-i riyasetpenahiden dur'um belki bütün bütün ülfet âleminde mecurum. Binaenalâzalık muraat-ı san'at-ı iltifat yani giyaptan hitabe tahvil-i kâfile-i kelimat ederek zat-ı âliniz ile bilâtekellûf hasb-i hal ve biraz da bu yüzden izah-ı maksad-ı maal etmek isterim. Efendim malûm-u âlinizdir ki bendeniz dalma zuhurata tâbi olup giderim ve pes perde-i kaderden runuma olan suret ne ise ana aynı rıza ve teslim ile nazar ederim. Hele su tebeddül-ü memuriyetten dolayı zannolunduğu kadar münkesir ve muğberül hatır olmadığımı dersaadette iken çok zevata söylemiş-

sından ve Cemiyet âzasından Ahmet Hilmi Efendi ile bu işlere dair mun-tazaman muhaberede bulunmasından anlaşılmaktadır.

Mecellenin (*Sulh*) a dair on ikinci kitabına ait olan Meccele Cemi-yeti mazbatasına tarih konmamıştır. Bu mazbatanın Yanya valiliğine ta-yinden sonra yazılıp takdim edilmiş bulunması çok muhtemeldir. Maz-bata şudur:

«*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin on ikinci kitabı olan kitab-ı Sulh dahi bu kere hitam bulmakla balâsı hatt-ı hümayun-u hazret-i hilâfetpenahi ile tevşih buyurulduğu halde emsal-i sabıkası veçhile tabı ve temsil ile neşir ve ilân ettirilmek babında emir ve ferman hazret-i menlehül em-rindir*».

Ahmet Cevdet

Esseyid Halil

Seyfettin

Esseyid Ahmet Hulûsi

Esseyid Ahmet Hilmi

tim. Hattâ: «ve'asa en tekrehû sey'en ve hüve hayrün leküm» âyet-i kerimesini tilâ-vet ile teslimiyet verenlere memuriyet-i cedidenin nezd-i acizanemle mekruh olmadığı beyanla mukabele eylemiş idim.

Vakıa İstanbul gibi cennet-i cihan ve aramgâh-ı dilücan olan bir yeri terket-mek hiç te mucib-i inziaç-ı tabiat olmamak olmaz. Fakat ana bedel tebdil-i hal-ü hava faidesi derhatır edilerek tesliyet-i hatırı-ı fatır kılındı. Mevsim-i şitada deniz seferi asla mucib-i heyecan-ı hatır olmadı desem yalan söylemiş olurum. Lâkin: «lev-lettegarrûb-u mertekat dürrerüdü bühür ilen nühür» beytini tekrar ile dil-i gurbetzedeye tesliyet verüp deryadil olarak bilmennihiftaâlâ salimen Golos limanına muvasaat olundu.

Bihasebil mevsim Yenisehir ve Tırhala ovalarının bataklıklarını geçmek müs-küldür denildi ise de bu mevsimlerde İstanbul sokaklarının çamurlarıyla ülfet ve idmanımız olduğundan bunların zahmeti halkın mübalâğasına nisbetle ehvence gö-ründü.

Badehu Mecüvanın karlı dağlarını geçerken biraz suubet çekildi ise de kumru gibi kafeste serfûrubürde-i fikr-ü hayret olmaktan ise sahin gibi yükseklerde dolas-mak ve bilâfütür böyle karlı ve boralı dağları aşmak ülv-ü cenap âleminin usul-ü mevzuasına evfak değil mi deyu hatıra gayret verilerek elhamdülillâh salimen Yan-yaya gelindi.

Şimdi Yanyadan o kadar hoşnutum ki keşki burada idare-i beytiyeye kâfi çif-likâtım olsa da vakt-i infisalde dahi burada kalsam ve Koska caddesinde tramvay gıcirtisiyle hıraşidehatır olmaktan ise göl kenarında İmrar-ı kavafil-i eyyamüleyali kalsam gibi temenniyat ve hülyalar bile boş vakitlerde bendenize eğlence oluyor. Aman efendim posta kapanıyor, bu günlük bu kadarcık bir muhavere ile iktifa ede-lim. Baka-i hüsn-ü teveccüh-ü samileri ahass-ı amal-i ihlâsmaal-i senaveri olmağla ol bapta» (Tarih-i Osmanî Mecmuası; No. 46, sah. 235 ve No. 47, sah. 266).

Bu mazbatanın yazılışında isticlal âsarı mahsustur. Diğer mazbatalarda güzel yazıya itina olunagelirken bu mazbatada o itina görülmemektedir. İbare de rekiktir.

Cevdet Paşa Mecellenin dokuzuncu kitabı ile uğraşırken Mithat Paşa sadareten infisal etmiş ve Büyük Rüştü Paşa kendisini istihlâf eylemişti. Bu sırada merhum Divan-ı Ahkâm-ı Adliye âzalığında Şûra-i Devlet âzalığında naklolunmuş ve müteakiben Rüştü Paşanın infisalile Sakızlı Esat Paşanın Sadrâzam olması üzerine de 18 Zilhicce 1289 da Evkaf Nazırı olmuştur. 1290 senesi Seferinin on yedisinde Şirvanizade Rüştü Paşanın sadaret makamına gelişinden bir hafta sonra, yani 1290 senesi Seferinin yirmi beşinde Cevdet Paşa Evkaf Nazırlığından alınarak Maarif Nazırlığına getirilmişti. Cevdet Paşayı kahretmek maksadile yapılan bu tahvil memleket için bir lûtufluk olmuştu. Çünkü Maarif sahasında Cevdet Paşanın sarfedeceği mesainin daha verimli ve şümüllü olacağı pek tabii idi. Nitekim kendisinin Maarif nazırlığını müteakip bu nezarete de dikkati çeken bir canlılık görülmüştür [95].

[95] Cevdet Paşa bu tahavvülleri şöyle kaydeder: «(Sadrâzam) Mahmut (Nedim) Paşanın avza-ı nabecısından büyük küçük kâffe-i memurin dilgir ve müteneffir olmuş idüğünden Mithat Paşanın sadareti mucib-i memnuniyet-i umumiye olmuş ise de o dahî mülâhazasız ve bir işin sonunu saymaz bir zat olduğundan çok durmayıp avasit-i Şabanda azlile yerine büyük Rüştü Paşa sadrâzam oldu. Ve Zilkadenin sekizinde uhde-i fakire Şûra-i Devlet âzalığı tecvih buyuruldu. Rüştü Paşa makam-ı sadaretin vak'ını vikaye kaydinde bulunup Mahmut Paşa ise bab-ı âliden bu vakarü haysiyetli refü izale etmiş ve alelûmum vüzera ve memurin-i salrede kadrü itibar bırakmamış olduğundan Rüştü Paşanın kudemavarî vaku vakarı mabeyn-i hümayun halkına ağır geldi. Hafifülmaune bir sadrâzam arandı, hemen sene-i merkuma Zilhiccesinin on yedisinde Rüştü Paşa azille mansab-ı sadaret Sakızlı Esat Paşa uhdesine tevcih olundu. Ferdası uhde-i fakire dahî Evkaf-ı Hümayun Nezareti tevcih kılındı. Lieclittesekkür mabeyn-i hümayuna gidüp huzur-u hümayuna çıktığımda Sultan Abdülâziz Han hazretleri fevkalâde eser-i teveccüh ve ittifak gösterdi ve muhassas olan otuz bin kuruş maaşıma on bin kuruş zammu ilâve buyurdu. Esat Paşa Mekteb-i Harbiyeden çıkmış eshab-ı malûmattan bir zat-ı memduhülhisal olup Fuat Paşa Suriyede iken anın maiyetinde bulunmakla ve Fuat Paşazade Kâzım beyin muallim olduğu halde birlikte Avrupaya gidüp gelmekle az vakit zarfında kat'î meratip ederek genç yaşında müşir olmuştu. Lâkin müddet-i kalile zarfında yetişmiş bir zat olduğundan kamet-i kadrü haysiyetine hilat-i tavilüzzeyl-i sadaret uzun geldi ve anzar-ı enamda küçük görüldü. Elhasıl Enderun halkı makam-ı sadarete hafifül galle bir adam, birun ise bir muktedir sadrâzam isterdi. Binaenaleyh ikisi ortası bir şey olmak üzere doksan senesi Seferinin on yedisinde Esat Paşa azil ile yerine Şir-

Bu suretle Maarif Nazırı olan Cevdet Paşa maaşından yapılan ten-sikata rağmen pek sevdiği tedris hayatı ile yakından hâsıl edeceği alâka-ya mebni, aynen aldığımız hasb-ı halinde de işaret ettiği veçhile, yeni vazifeden çok memnun kalmış ve bütün mevcudiyetile bu işe sarılması yüzünden Mecelleyi tedvin sahasındaki çalışmaları az çok gevşemiştir. O sırada Maarif Müsteşarı bulunan ve «*ezkiyadan ve erbab-ı maariften bir zat diye*» merhumca tavsife mazhar olan Sadullah beyin riyaseti altında memlekette fazilet ve maarifseverlikle şöhret almış güzide zatlardan mürekkep bir komisyon vücade getirmişti. Meclis-i Maarif reisi olan mü-neccimbaşı Tahir efendi bu komisyona memur edildiği gibi, maarif meclisi âzasından diğer bazı zevat dahi bu komisyonda bulunuyordu. Hattâ askerî ümerasından bu yolda iştiharı bulunan zatlar dahi komisyon âza olarak tayin olunmuşlardı ki *Mebani'nül inşa* müellifi Süleyman Paşa ve Mekteb-i Harbiye müdürü Muhammed Bey ve Bahriye Mektebi hocalarından Said

vanizade Rüstü Paşa nasbolundu. Şirvanizade dahi Fuat Paşa ile birlikte Suriyeye gidüp anın himmetiyle müderris iken birdenbire rütbe-i vezaret almış olduğuna nazaran aykırıdan gelip az vakit zarfında meydana çıkmışlardan ise de Esat Paşaya nisbetle daha kıdemlice idi. Şirvanizade ile meyanemizdeki hukuk pek eski olduğu halde makam-ı sadarete geldiği günü bize geç nazarla bakar oldu. Seferin yirmi be-sinde memuriyetimiz Maarif-i Umumiye Nezaretine tahvil buyuruldu. Bana göre Ev-kaf-ı Hümayun Nezaretille Maarif Nezareti beyinde bir fark olmayıp belki Maarif Nezaretinde göreceğ daha mühim işler vardı, lâkin Şirvanizade berveç-i balâ ta-raf-ı şahanedan zammedilmiş olan on bin kuruşu kat ile teveccühsüzlük eseri göster-di ve bazı sūfahadan mürekkep olan Encümen-i Hasıl Hasında Cevdet Paşanın Evkaf Nezaretinde bulunması muhataradan halli değildir denilmiş olduğunu gayet mahre-mane olarak isittim, taaccüp ettim. Çünkü Evkaf Nazırları Cuma selâmlıklarında bulunmak hasabıyla haftada bir kere zat-ı şahaneyi görürler, lâkin böyle bir resmi mülâkat ile sadrâzamlar aleyhinde söz söylemeğe kolaylıkla fırsat bulamazlar. Hal-buki ben o fikirde bulunsam anın aleyhinde Valide Sultan vasıtasıyla yahut diğer bazı vesait ile bazı ilkaata yol bulabilirdim. Lâkin bu türlü fesatpeşlik muvafık-ı mizaç ve mişvarım değildi. Kaldı ki Âli Paşanın vefatından sonra sadaretin tadı kaçtı. Her kim sadrâzam olsa az vakit zarfında rezaletle infisali icab-ı vaktü halden idi. Binaenaleyh tahsil-i sadarete habesker değildim ve bunu mukaddema Şirvaniza-deye anlatmışım. Ezkiyadan bir zat olduğu cihetle o dahi benim gibi bu belâdan sakınır sanırdım. Müşarünileyh ise kendisinden daha sonra yetişmiş olan Esat Pa-şanın sadaretini görücek hırs ve hahes göstererek makam-ı sadarete geldi. «*Zahîr kıyas-ı nefis ederek beni istirkap dalyesine düsmüş zannettim*» der ve sonra mese-lenin hal'i teşebbüsü ile ilgili olduğunu uzun uzadıya delâlliyile izah ve teşrih eyler. (Bak. Tarih-i Osmanî Mecmuası; No. 46, sah. 223).

Paşa ve Tıbbiyeden Aziz Bey de bu meyandadır. Bu komisyon ilkokullardan başlayarak yüksek mekteplere kadar okunacak ders programlarını tanzim etti ve bir elifbe cüzü telif ederek bastırdı ve yeni usul üzere Nur-u Osmaniye camii civarında nümune bir ilk okul açtı. Sonraları buna benzer birkaç okul daha açıldı. Ders programlarına göre komisyonca telifine lüzum görülen kitap ve risaleler mütehassıslara tevzi olundu ve Cevdet Paşaya da hisse ayrıldı. Merhum iptida komisyonun istediği tarzda türkçeye ait kaideleri okurlara kolayca öğretecek «*Kavaid-i Türkiye*» adlı eserini yazdı. Sonra da mantık ilminden «*Miyar-ı Sedad*» 1 ve adap feninden «*Adab-ı Sedad*» 1 telif etti. Bunların her birinden on beşer bin nüsha basıldı. Bu sırada «*Kısas-ı Enbiya*» adlı eserinin de üç cildini bitirerek bastırılmış bulunuyordu. *Kısas-ı Enbiya*'nın her cildi bittikçe birer nüshasını güzelce ciltletip Pertevniyal Valide Sultana takdim etmeği usul ittihaz etmişti. Sonraları tabettirilen Mecelle kitaplarına da bu usul işmal olundu. Valide Sultan bu takdimlerden pek mütehassis oluyor, kıymetli hediyelerle mukabelede bulunuyordu. *Kısas-ı Enbiya*'nın ikinci cildinin takdimi üzerine bir hükümname ile bir murassa mahfazanın kendisine ithaf edildiğini merhum suret-i mahsusada kayıt ve işaret eylemektedir. Cevdet Paşa Kur'an cüzlerinin tab'ı meselesini de işte bu sırada halletmişti [96].

[96] Bu meseleyi Cevdet Paşa şöyle anlatır: «... Nice senelerden beri ecza-i Kurianiyenin tab'ı bab-ı âlice arzu olunageldiği halde bu bapta bab-ı fetvadan cevab-ı muvafık alınmadığı cihetle bab-ı âli hal-i tereddütte idi. Halbuki İranlılar Valide hanında v.s. mahallerde gizlice Kur'an'ı Kerim tab'ı ile aleni fûruht ederlerdi. Ve bazan matbaalardaki evrak-ı matbua parçaları bakkal dükkânlarında görülüp bu ise Kur'anı Kerim hakkında hürmetsizliği mucip olduğu cihetle taraf-ı Seyhülislâmiden arasına ıstikâ olundukça bab-ı âli dahi bu masahif-i matbuanın fûruhtunu meneder ve bazan müsadere eylerdi. Bu sırada Fransada Hafız Osman hattıyla bir mushaf - fotolitograf yani aksi ziya san'atı ile tabettirilerek nüsh-i adidesi dersaadete getirildi. Bab-ı âlice dahi fûruhtuna ruhsat verilmekle aleni satıldı. Lâkin yazıları lâyıkiyle çıkmamış idi. Bunun üzerine meclis-i mahsus-u vükelâ ledelmüzakere matbaa-i amirede ihtiramat-ı lâzime yerine getirilmek şartile mushaf-ı şerif tab'ı tensip ile ıcrası tarafımıza havale buyuruldu. Derhal tabihanedeye yeniden tezgâhlar kuruldu ve san'at-ı mezkûrede mahir Ali Efendi marifetile sekerzadenin meşhur mushaf-ı şerifi tabettirildi. Buna dair doksan bir senesi Hilâlinde taraf-ı fakirden tanzim ile tab'ı ve negrolunan ilânnamenin sureti bervech-i âti tahrir olunur: İlân: Dört yüz senedenberi masahif-i şerife ekseriya hatt-ı nesihle yazılagelmis ve bu san'atta pek çok mahir üstatlar gelüp geçmiştir. İşbu esatize-i benam şöret ve maharetçe tebakat-ı adideye taksim olunabilir. Tabaka-i ülyada

Cevdet Paşa bütün bu icraatı bir hafta noksanile bir sene içinde yapmağa muvaffak oldu. Fakat, yukarıda da işaret edildiği veçhile, o sırada Şûra-i Devlet reisi Yusuf Kâmil Paşanın rahatsızlığı arttığından 17 Sefer 1291 de Şûra-i Devlet reisi muavinliğine tayin suretile Maarif Nezaretinden ayrıldı. Mecellenin onuncu kitabını Maarif-i Umumiye Nazırı diye imza ettiği gibi on birinci kitabı olan (*Vekâlet*) i de «*Muavin-i Riyaset-i Şûra-i Devlet*» diye imza etmişti. On ikinci kitap olan (*Sulh*) ü ise Mecelle Cemiyeti âzasından hiçbiri, mühürü üstüne memuriyetini işaret ederek imzalamış değildir. Zaten bu baptaki mazbatada tarih de yoktu. Çünkü tanzim sırasında Cevdet Paşa Yanya valiliğine tayin edilmiş bulunuyordu ve anlaşılan valilik sıfatile Mecelle Cemiyeti reisliği birleşmiyordu.

bulunanların birincisi Şeyh deyi maruf olan Hamdullah Ağâh efendidir ki Yakut-u Müstasımın icat eylediği usulü bir güzel şive üzere ifrağ eden odur. H. 926 tarihinde vefat etmiştir. İkincisi hafız Osmandır ki (Şeyhi Kema hüve hakkuhu) taklid eylemiş ve yazıyı bir mertebe daha toplayıp bir güzel şive vermiştir. 1110 tarihinde vefat eylemiştir. Üçüncüsü işbu Hafız Osmanın Şakirdanından Yedikuleli deyu maruf olan Seyid Abdullah efendidir ki hocasının yazısını farkolunmaz mertebe taklid eylemiştir. 1140 tarihinde fevt olmuştur. Dördüncüsü Yedikulelinin şakirdanından Şekerzade deyu maruf olan Muhammed efendidir. Hatt-ı nesihde hocasını taklitle beraber bu san'ata bir güzel şive ve nezaket vermiştir.

Tabaka-i saniye Yedikulelinin şakirdanından Eğrikapılı diye maruf olan Rasim efendidir. Ve hattat-ı meşhur Afif efendinin damadı ve tilmizi olan Deli Osman ve Muhammed Celâleddin ve Şimsir hafızdır. Anlardan sonra tabakat-ı adidede pek çok meşhur hattatlar vardır.

Şeyhin ömrü tecrübe ile geçüp bu sanatı malûm olan dereceye getirilinceyede pek çok emek vermişti. Evall-i halindeki yazısile sonraki yazıları beyninde pek çok fark ve tefavüt vardır. Yazdığı Kelâm-ı Kadimlerin içinde en ziyade beğendiğini Resul-ü Ekrem Sallallahu Aleyh-i Vesellem'e hediye olmak üzere Medine-i Münevvereye göndermişti. Bu Kelâm-ı Kadimi taklid ederek bir Kelâm-ı Kadim yazmak üzere Sultan Ahmed-i salis tarafından Şekerzade memur olmağla varıp Medine-i Münevverede ikamet ile harf be harf anı taklid ederek bir mushaf-ı şerif tahrir ile dersaadete getirdikte Sultan Mahmud-u evvel taht-ı saltanata cülûs etmiş bulunmakla ol eser-i biadili ana arzylemişti. Bu kere ol nüsha dersaadette reis-i huffaz olan Demir Hafıza okutturuldu ve görülen yanlışlar asrımızda Şeyhülhattatın ve reisül ülema olan İzzet Mustafa efendiye tashih ettirildi ve asrımızda yeni zuhur eden aks-i ziya san'atında mahir olan erkân-ı harp fotoğrafanesinde müstahdem kolağası Hafız Ali efendi marifetile tabii ve temsil ettirildi.» (Tarih-i Osmanlı Encümeni Mecmuası; No. 46, sah. 228).

Bu devrede Cevdet Paşanın Divan-ı Ahkâm-ı Adliye âzalığında nazırlığa irtikası dikkate değer bir hâdisedir. Haiziz-i menkûbiyetten evc-i ikbale irtikasının âmillerini araştırmak bu konunun aydınlanması için lâzımdır. Malûm olduğu veçhile Cevdet Paşa Sultan Abdülâzizin validesi Pertevniyal Sultana mensuptu. Maruz kaldığı mütevali nikbetlerinde, takdim ettiği *Kıyas-ı Enbiya* eseri yüzünden kendisini çok takdir eden Valide Sultanın himayesi daima imdadına yetişirdi, yoksa hasımları, Ali ve Fuat Paşalar bakiyesi olan merhuma nezaret vermek şöyle dursun Şûra-i Devlet âzalığını bile çok görürlerdi. Saray erkânı nüfuzu ile iktidar mevkiine gelen Esat Paşanın sadaretini müteakip kendisinin Evkaf Nazırlığına tayininde Valide Sultanın, işaret olunan teveccühü âmil olsa gerektir. Bu nazırlıktan Maarif Nazırlığına nakil keyfiyeti için de Şirvanizade Rüştü Paşanın vehmine, istirkabına büyük bir hisse ayırmak lâzımdır. Padişahla Cuma temaslarının Cevdet Paşayı sadaret makamına getirmesi ihtimali, hâdisenin bünyesi bakımından hakikaten varittir. Binaenaleyh merhumu bu baptaki istiğnasında daima samimî bulmak mümkün değildi. Çünkü Cevdet Paşanın ilmiye tarikinde bulunduğu sırada Şeyhülislâm olabilmek hırsı nasıl inkâr olunamazsa, vezir olduktan sonra sadaret makamına olan inhimaki de surî mütalâalarla setir ve ihfa edilemez. Fakat ne garip bir talih cilvesidir ki merhum parlak ve başarılarla dolu ilmî ve siyasî hayatında pek yaklaştığı meşihat makamına nail olmadığı gibi bir hafta kadar müddet riyaset ettiği vükelâ heyetine sadrâzam sıfatile reislik mazhariyetini de bir türlü elde edememiştir. Haris-i cah olanların mukadderatı ekseriya bu yolda tecelli eylemektedir. Âli ve Fuat Paşalardan sonra gelen Sadrâzamlar arasında Mithat ve Sait Paşalar istisna edildiği takdirde Cevdet Paşa merhumun kâbına varacak zevat nadirdir. Sultan Abdülâzizin hal'i üzerine Pertevniyal Valide Sultan da siyaset ve idare sahnesinden çekildiği için Cevdet Paşa kendisini pek yalnız, hâmisiz, Milhat Paşa gibi zinüfuz kudret sahibi hasımlarla, rakiplerle muhat bulmuştur. Küçük yaştanberi Mithat Paşa ile aralarında pek çok macera mesbuk olduğuna göre onun teferrüd edeceği bir muhitte kendisi için siyasî hayattan eser kalmıyacağına merhum kani idi. Zaten tecrübeler de bunu göstermişti. Mecellenin itmamını arzu eden ve bunu ancak Cevdet Paşanın mükibbane çalışmalarının başarabileceğine kanaat edinen Mithat Paşanın gösterdiği kadirandanlık nihayet kendisini müşkül duruma düşüren Divan-ı Ahkâm-ı Adliye âzahğile bab-ı âlide Mecelle Cemiyeti için bir oda tahsisinden ibaret kalmıştı. Tesis ettiği, senelerce reisliğini, nazırlığını yaptığı bir divana şimdi kідemsiz bir âza sıfatile sığınmağa merhumu mecbur etmek takdir değil, âdeta tezlildi. Netekim Büyük Rüştü Paşa, Mithat Paşayı istihlâf edince, merhumun memuriyetini

Şûra-i Devlet âzâlığına tahvil suretile bu çirkin durumu tehvine çalışmıştı. İşte Mithat Paşayı İzmirden bizzat getirmek işini üzerine almak gibi bir küçüklüğü kabul ve Mithat Paşa muhakemesile kararı tenfiz müzakerelerinde insafsızca takındığı tavırda - ki tarihin Cevdet Paşayı muhazze edeceği yegâne hâdisedir - bu nefsi müdafaa ve mevkii muhafaza kaygusunu da nazara almak lâzımdır. Cevdet Paşa da melek değil, nihayet bir insandı. Memlekete büyük hizmetler ettiğine, kendisinin çok hakkı geçtiğine kani idi. Tam olgunluğa erdiği bir devrede kendisine karşı reva görülmek istenilen alâkasızlığa, ahlâkını, mişvarını bilmediği yeni bir padişah devrinde, senelerce emekle edindiği siyasi hayatını, hattâ maişetini sarsabilecek derecelerde unutulmağa kayıtsız kalamazdı, dini bir terbiye almış olmakla beraber tevekkülü azdı. Yeni padişaha karşı kendisinin ihmal olunacak bir mevcudiyet olmadığını tebarüz ettirmek lâzımdı. Hususî bir teveccüh, Mithat Paşanın kaviyyen melhuz olan merhametsizce hamlelerine karşı belki müvazeneyi, müdafaaı temine medar olabilirdi. Yeni kurulan Meb'usan Meclisinin memleketin mukadderatını tedvir hususunda muvaffakiyet derecesini tahmin etmek mümkün değildi, meclis hayatında siyasi müsaraalarla ülfeti yoktu. Hayatında bu ana kadar selâmeti tarafsızlıkta bulmuştu. Başkasının bayrağı altına sığınmaktansa kendi bayrağı altında yalnızca kalmayı tercih ediyordu [97].

[97] «... Resit Paşanın hilâfıranî taraf taraf anın kadhü zemmile meşgul oldukları halde benim yanımda anı kimse zemmeylemezdi, ve Resit Paşa Fuad Efendiyi zemmedegeldiği halde fakir mevcut iken anın aleyhinde bir şey söylemezdi ve Resit Paşanın dairesi halkı mahremane akt-ı meclis-i musahabet ettiklerinde bütün vükelâya ve belki âlem-i bâlâya dair sözler söylerken fakir anların meclisine dahil olsam söz kesilirdi. Benim buralardan haberim yok. Meğer ki keyfiyet teressüh ederek âlem-i bâlâya kadar vasıl oluyormuş. Burasını birkaç sene sonra öğrendim. Elhasıl o vakit iki taraf dahi benimle ihtilâttan çekiniyordu. Ahubbadan ve Resit Paşa adamlarından biri bana halisane nasihat yollu «ya bizim tarafa gel, ya öte tarafa git, iki bayraktan birine yazıl zira buraya gelip geçtiğin için hey'et-i hazıra senden emin olamaz. Yarın biz meydana çıkarsak birinci isimiz seni ezmektir» dedi. Ana cevaben «ben dalyan-ı devlettenim ve küçük rütbede bir adamım, vükelânın ihtilâfına karışmak bana yakışmaz, ben herkesle barışığım ve behemehal bir bayrak altına girmek lâzım gelirse, Beyazıt meydanında bir bayrak açıp yalnızca altında otururum» dedim.»

İşte ilk neş'etinden beri bu duyguların tesiri altında bulunan Cevdet Paşa tarafsızlığı yüzünden maruz kaldığı istiskallardan bu hasb-ı halini yazdığı sırada pek ziyade müteneffir olarak düşüncesini Tezakirinde şu yolda kaydetmektedir:

«... Lâkin âlemin bu hallerinden müteneffir olarak eskidenberi emelim olduğu

Halbuki açılan yeni siyasi hayatta buna imkân yoktu. Artık fertler değil, fırkalar mücadele edecekti. İş becerenin, kılıç kuşanıydı. Memlekete meşrutiyeti, anayasayı temin eden ve büyük bir ekseriyetin itimadını kazananarak hükümdara bile kafa tutan âmansız bir hasmın intikam pençesin-

üzere Fatihteki medrese odasının döşemesini tecdit etmek yahut Hamidiye medresesine yerleşmek üzere tedarikât-ı lâzimeye teşebbüs eyledim».

Cevdet Paşanın, aldığı necip terbiye icabı, herkesle iyi ve dost geçinmek yüzünden uğradığı şu lâkaydiden çok müteessir olduğunu ifade eden şiirleri bile vardır. Hattâ:

«Yarin vefası yok ağyar kinecu
Cevdet azimet etmeli üzlet diyarına»

maktalı gazelini bu sırada söylemiştir. Bu gazelde bir de şu mânalı beyit vardır:

«Lafz-ı vefayı yazsa da bilmez mealini
Kimse güvenmesin bu zamane kübarına.»

Kararlaştan bu üzlet fikrini bertaraf eden mes'ut hâdiseyi de Cevdet Paşa merhum 15 numaralı Tezkeresinde şu suretle kaydetmektedir:

«İşbu 1268 senesi Zilkâdesinin selhi olan Salı günü bağıteten bab-ı Âliye teşrif-i şahane vuku buldu. Bab-ı Âli memurlarından bir çoğu henüz gelmemişti. Bermutat daire-i hûmayunda yukarıdan aşağı binek taşına kadar dizildik. Sultan Abdümcit Han Hazretleri attan inüp daire-i hûmayunlarına giderken fakirin hizasına geldikte cü'zi tevakkuf ile Âli Paşaya atf-ı nazar ederek «Cevdet efendi bu değil mi?» deyü sual buyurdu ve Âli Paşa «Evet efendim» deyecek, ol padişah-ı meleksiyem «Ben anı çok severim zira hem dirayetli ve malûmatlı bir zattır hem de hüsn-ü ahlâkı vardır» diyerek ileriye hareket buyurdular. Avdet-i hûmayunlarından sonra Âli Paşa çağırıp teveccüh-ü şahanenin hakk-ı fakirde berkemal olduğunu tebsir etti ve ol gün tercüme olunmak üzere mevkuf duran kâğıtlar bana verildi ve andan sonra kemafissabık istihdamında bab-ı âlice tereddüt gösterilmedi. Reşit Paşa dairesinden dahi evvelkinden ziyade hürmet ve riayet gördüm. Vükelâ beyninde ne kadar tefrika ve şikak olsa ben herkesle barışık idim ve bir tarafın sözünü diğer tarafa söylemek âdetim olmayıp alehusus esrar-ı devleti canım gibi mektum tutar olduğumdan herkes bana emniyet eyler ve sair keşfedemeyeceği esrarını bana söyler idi. Ol vechle iltifat-ı şahaneye nalliyetimden dolayı bazıları mabeyn-i hûmayun ile benim bir gizli muhaberem olmak itikadına zahip olmuşlardı. Halbuki enderun-u hûmayundan kimse ile ülfetim yoktu ve bu iltifata sebep ne olduğunu ben dahi bilmiyordum».

Cevdet Paşa vaktile maruz kaldığı bu kabil nikbetleri işaret olunan mes'ut hâdisiye gibi vak'alarla telâfi imkânını bulabilmek ümidini taşıyabilirdi. Fakat meşrutiyet devrinde Mithat Paşa gibi kudretli hasmının hükümrân bulunduğu bir sırada talihin bu kabil lütuflarına bel bağlayamazdı. İşaret olunan tevekkül noksanı da merhumun nagâhzuhur hâdiseler karşısında çabuk ümitsiz bir hale getiriyordu.

de kim bilir ne hale gelecekti. Sarayda hâimleri bulunduğu zaman bile kendisini tezlil imkânını bulan bu azametli, mağrur düşmanile nasıl boy ölçüşecekti? Yeni fikirleri hazım kabiliyetinden kendisini mahrum sanan, yarü ağyarın teslim ettiği faziletini iskolâstik malûmat sayan bu zatın takdirine mazhar olmayı nasıl ümit edebilirdi? Cevdet Paşaya artık her yer karanlık görünüyordu. Bütün bu duyguların, bu düşünce ve mülâhazaların tesiri altında, bir hukuk vecizesi olan «*def'i ref'iden esheldir*» diyerek Mithat Paşaya karşı lüzumsuz yere gösterdiği şiddeti bu halet-i ruhiyeye atfetmek icap eder.

Sultan Abdülâzizin hal'i üzerine Cevdet Paşanın hâmisiz kalması yüzünden duyduğu yeisin derinliğini bu bapta yazılarından öğrenmek mümkündür [98].

Ebül'ulâ Mardin

«Devam edecek»

[98] «... Vak'ay-i Aziziyede bütün bütün bakes ve meyus kalmış iken mücerret velinimet-i bminnetimiz efendimiz hazretlerinin atıfet-i mülhemiyetayet-i hûmayunları âsar-ı hâmidesinden olarak cülûs-u hûmayunlarından bir buçuk ay sonra uhde-i kemperaneme Adliye Nezareti tevcih buyurulmuş ve müteakiben bilötfihi taâlâ Mecelle-i Ahkâmı Adliyenin 13 ve 14 ve 15 ve 16 ncı kitapları reside-i hadd-i hitam olmuştur.